

JOHN C. CARR

Η ΑΜΥΝΑ ΚΑΙ Η ΠΤΩΣΗ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

— 1940-1941 —

ΤΙΤΛΟΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ: THE DEFENCE AND FALL OF GREECE, 1940-1941

Από τις Εκδόσεις Pen & Sword Military, Μπάρονσλεϊ, 2013

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Η άμυνα και η πτώση της Ελλάδας, 1940-1941**

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: John C. Carr

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Ιωάννης Χαλαζιάς

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Κυριάκος Αθνασιάδης

ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Θοδωρής Πιτσιρίκος

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ραλλού Ρουχωτά

© John C. Carr, 2013

© Φωτογραφιών εξωφύλλου: Gabriela Insuratelu,
Jim Barber/www.shutterstock.com

© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2014

Πρώτη έκδοση: Οκτώβριος 2014

ISBN 978-618-01-0760-9

Τυπώθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδείας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.

Έδρα: Τατοίου 121

144 52 Μεταμόρφωση

Τηλ.: 2102804800

Telefax: 2102819550

www.psichogios.gr

e-mail: info@psychogios.gr

PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.

Head office: 121, Tatoiou Str.

144 52 Metamorfossi, Greece

Tel.: 2102804800

Telefax: 2102819550

www.psichogios.gr

e-mail: info@psychogios.gr

JOHN C. CARR

Η ΑΜΥΝΑ ΚΑΙ Η ΠΤΩΣΗ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
—1940-1941—

Μετάφραση: Ιωάννης Χαλαζιάς

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Κατάλογος εικόνων</i>	9
<i>Χάρτες</i>	11
<i>Πρόλογος</i>	17
1. «Δεχόμαστε τορπίλη!»: Η Ελλάδα τις παραμονές του πολέμου	23
2. Πτώση στον γκρεμό	46
3. Χτύπημα και αντιχτύπημα	77
4. Λάσπη, αίμα και κρού ατσάλι	114
5. Στην καρδιά της χιονοθύελλας	133
6. Fiat και Gladiator	171
7. Μεταξιάς: «Ας πέσουμε σαν άνδρες»	195
8. Αποκάλυψη στο ύψωμα 731: Η Εαρινή Επίθεση	229
9. Διάπτοντες αστέρες	265
10. «Αυτή είναι για το Έλλη!»: Ο ναυτικός πόλεμος	281
11. Οι Σύμμαχοι καταφθάνουν	313
12. 6 Απριλίου 1941: Ο μύθος του Οχυρού Ρούπελ	324
13. Τελική αντίστροφη μέτρηση	345
14. Πίσω από το συρματόπλεγμα	375
<i>Παράρτημα</i>	383
<i>Σημειώσεις</i>	385
<i>Πηγές</i>	395
<i>Ενρετήριο ονομάτων</i>	397

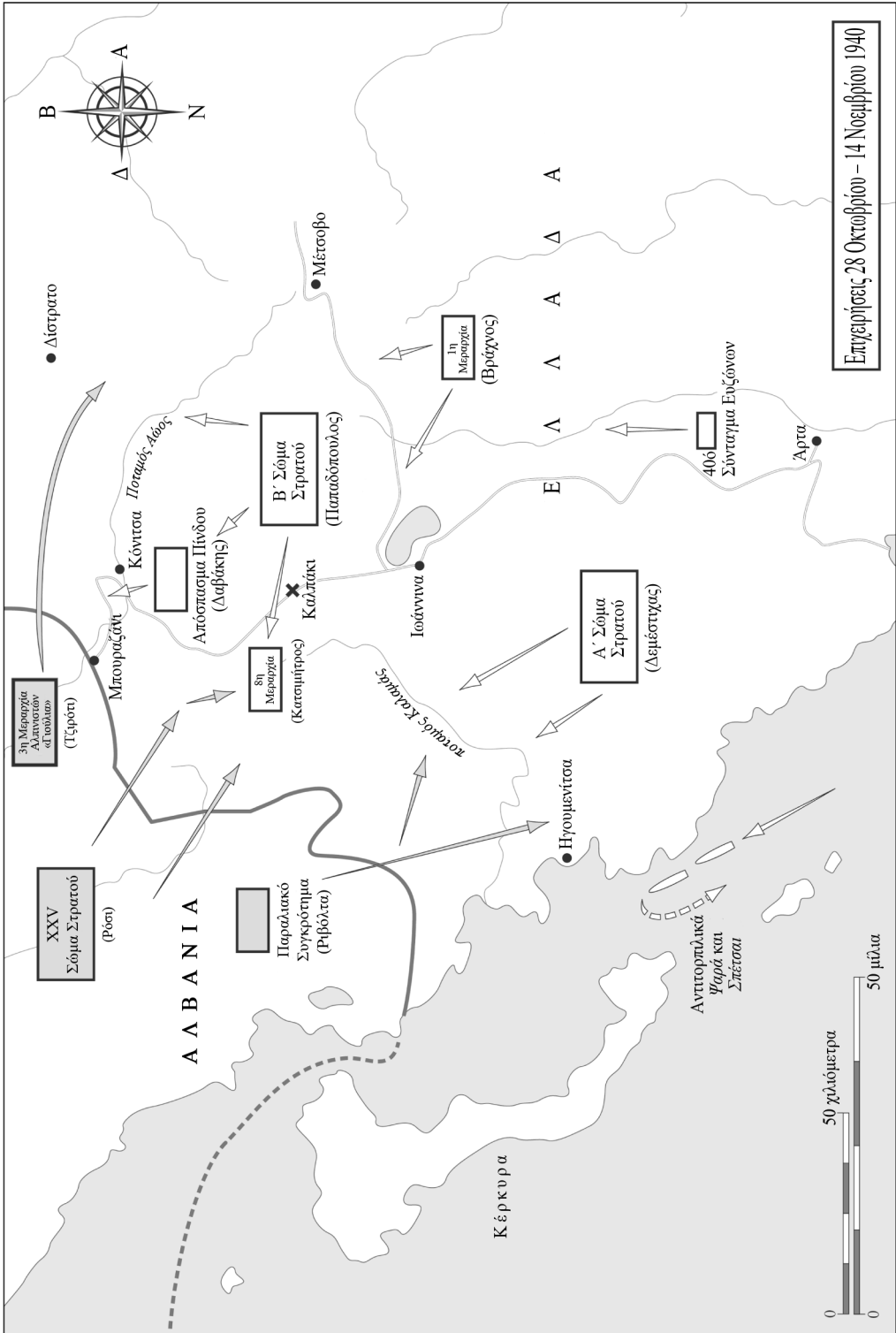
Κατάλογος εικόνων

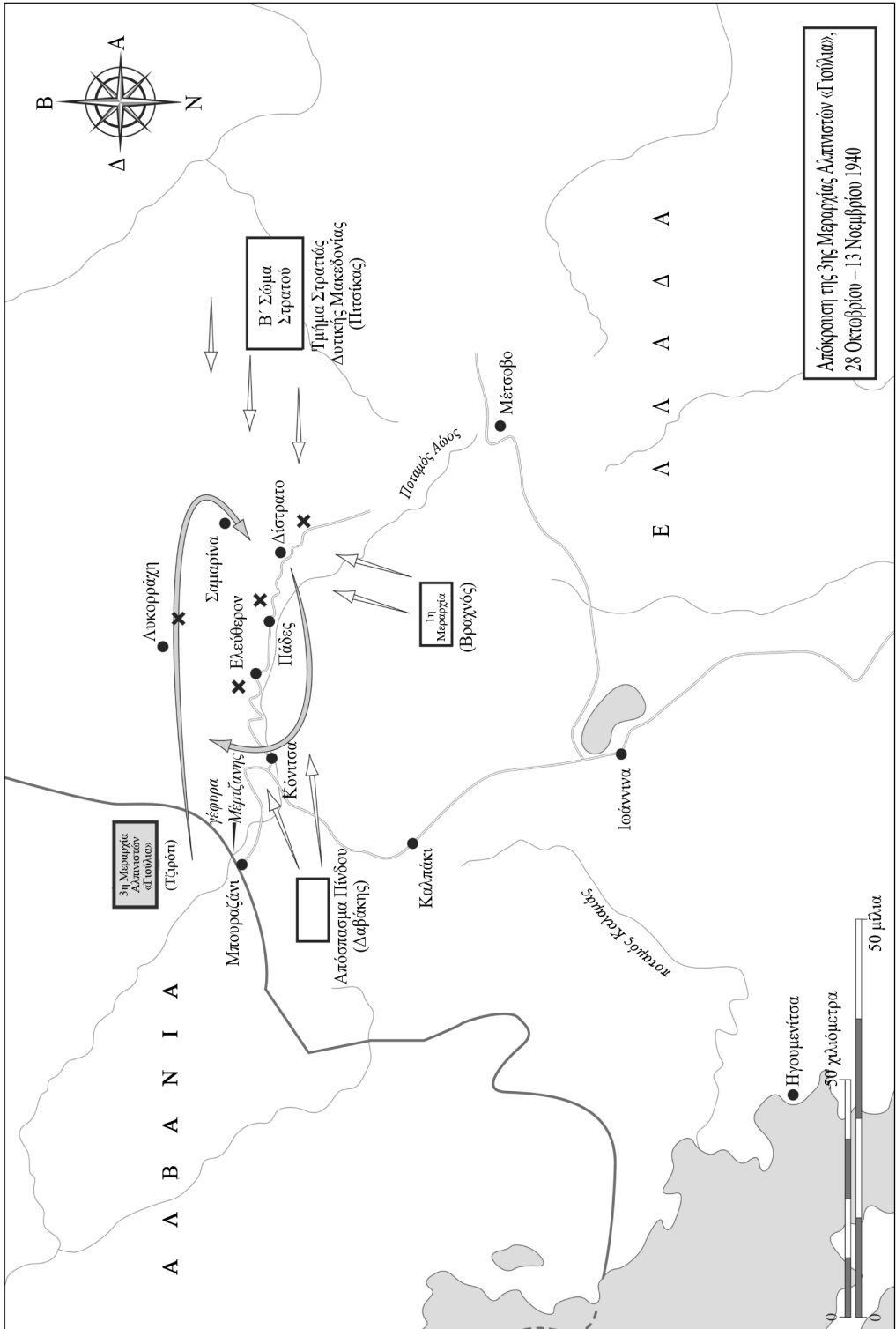
1. Ο Ιωάννης Μεταξάς και ο αντιστράτηγος Αλέξανδρος Παπάγος (Ελληνικό Πολεμικό Μουσείο)
2. Σκαρίφημα των ιταλικών βομβαρδιστικών πάνω από τα Καλύβια, 28 Οκτωβρίου 1940 (κατόπιν αδείας)
3. Έλληνες έφεδροι ξεκινούν για τον πόλεμο, 28 Οκτωβρίου 1940 (Ελληνικό Πολεμικό Μουσείο)
4. Ελληνικό ιππικό διαβαίνει τον ποταμό Καλαμά, Νοέμβριος 1940 (Ελληνικό Πολεμικό Μουσείο)
5. Το χωριό Ελεύθερο (φωτογραφία του συγγραφέα)
6. Ποδήλατο που χρησιμοποιήθηκε από Ιταλούς βερσαλιέρους, Μουσείο Καλπακίου (φωτογραφία του συγγραφέα)
7. Έλληνες στρατιώτες στα χιόνια της Αλβανίας, Δεκέμβριος 1940 (Ελληνικό Πολεμικό Μουσείο)
8. Ελληνικό πυροβολικό τάσσεται στην Αλβανία (Ελληνικό Πολεμικό Μουσείο)
9. Έλληνες στρατιώτες με κυριευμένο ιταλικό άρμα μάχης (Ελληνικό Πολεμικό Μουσείο)
10. Προσωπικό εδάφους ανεφοδιάζει με καύσιμα ένα καταδιωκτικό PZL P.24 της Ελληνικής Βασιλικής Αεροπορίας (Ελληνικό Πολεμικό Μουσείο)
11. Η γέφυρα της Μέρτζανης πάνω από τον ποταμό Αώο όπως είναι σήμερα (φωτογραφία του συγγραφέα)
12. Το επίστεγο του αντιτορπιλικού *Βασίλισσα Όλγα* του Ελληνικού Πολεμικού Ναυτικού (Ελληνικό Πολεμικό Μουσείο)
13. Ο αντιπλοίαρχος Αθανάσιος Σπανίδης στο υποβρύχιο *Κατσώνης* (Ελληνικό Πολεμικό Μουσείο)
14. Γερμανικό πεζικό επιτίθεται στο Οχυρό Ρούπελ, 6 Απριλίου 1941 (συλλογή Γεωργίου Μέρμηγκα)
15. Γερμανοί καθηλωμένοι μπροστά στη Γραμμή Μεταξά (Ελληνικό Πολεμικό Μουσείο)

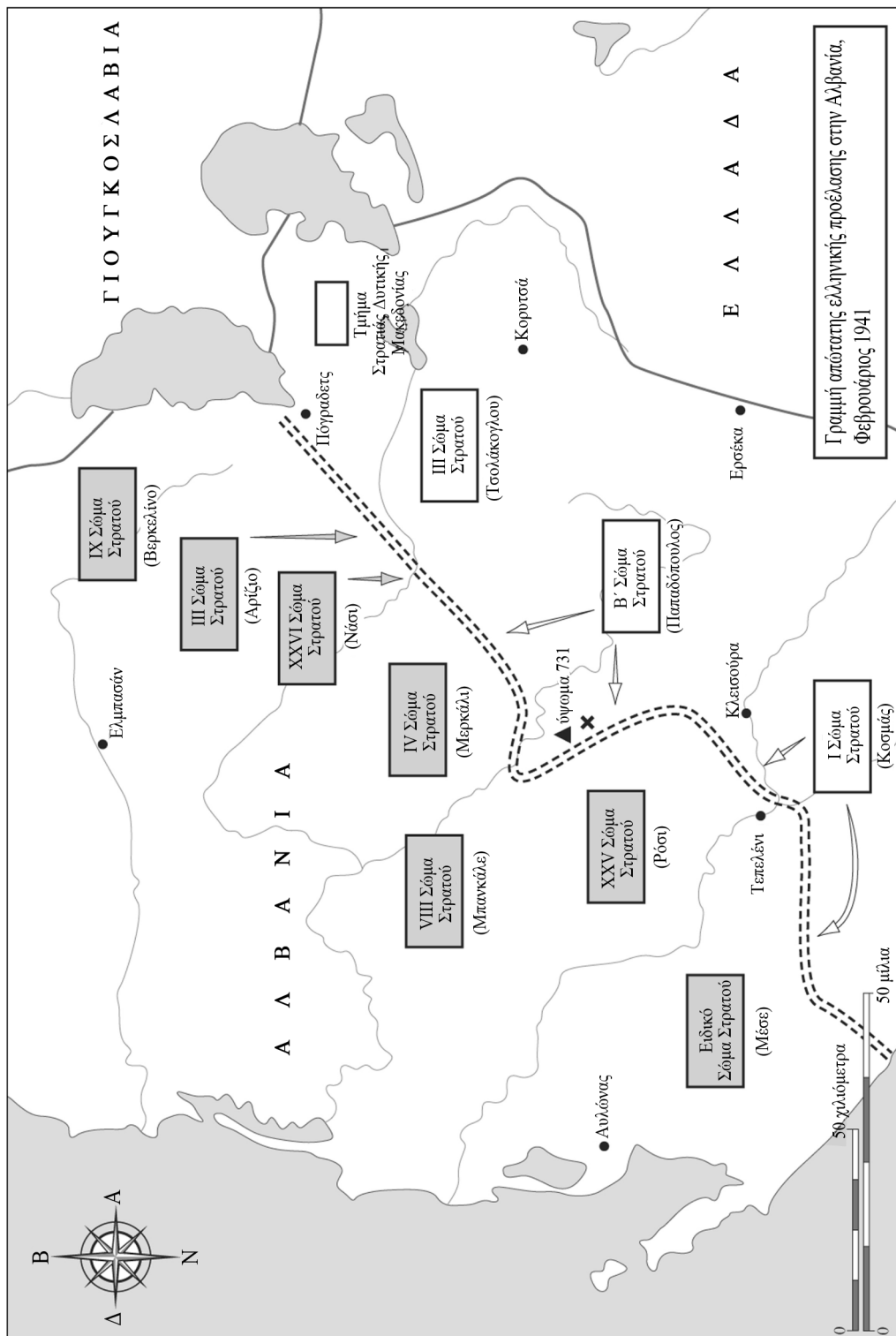
16. Ο ταγματάρχης Γεώργιος Δουράτσος, διοικητής του Οχυρού Ρούπελ (Ελληνικό Πολεμικό Μουσείο)
17. Ειδοποιητήριο θανάτου του οπλίτη Φραντς Ροτμάιερ (συλλογή Γεωργίου Μέριμηγκα)
18. Ο στρατάρχης Βίλχελμ Λιστ (Ελληνικό Πολεμικό Μουσείο)
19. Έλληνας αξιωματικός παραδίδει το Οχυρό Ρούπελ (συλλογή Γεωργίου Μέριμηγκα)
20. Γερμανικό οβιδοβόλο των 92 χιλιοστών στο Εθνικό Μνημείο Ρούπελ (Ελληνικό Πολεμικό Μουσείο)

Χάρτες

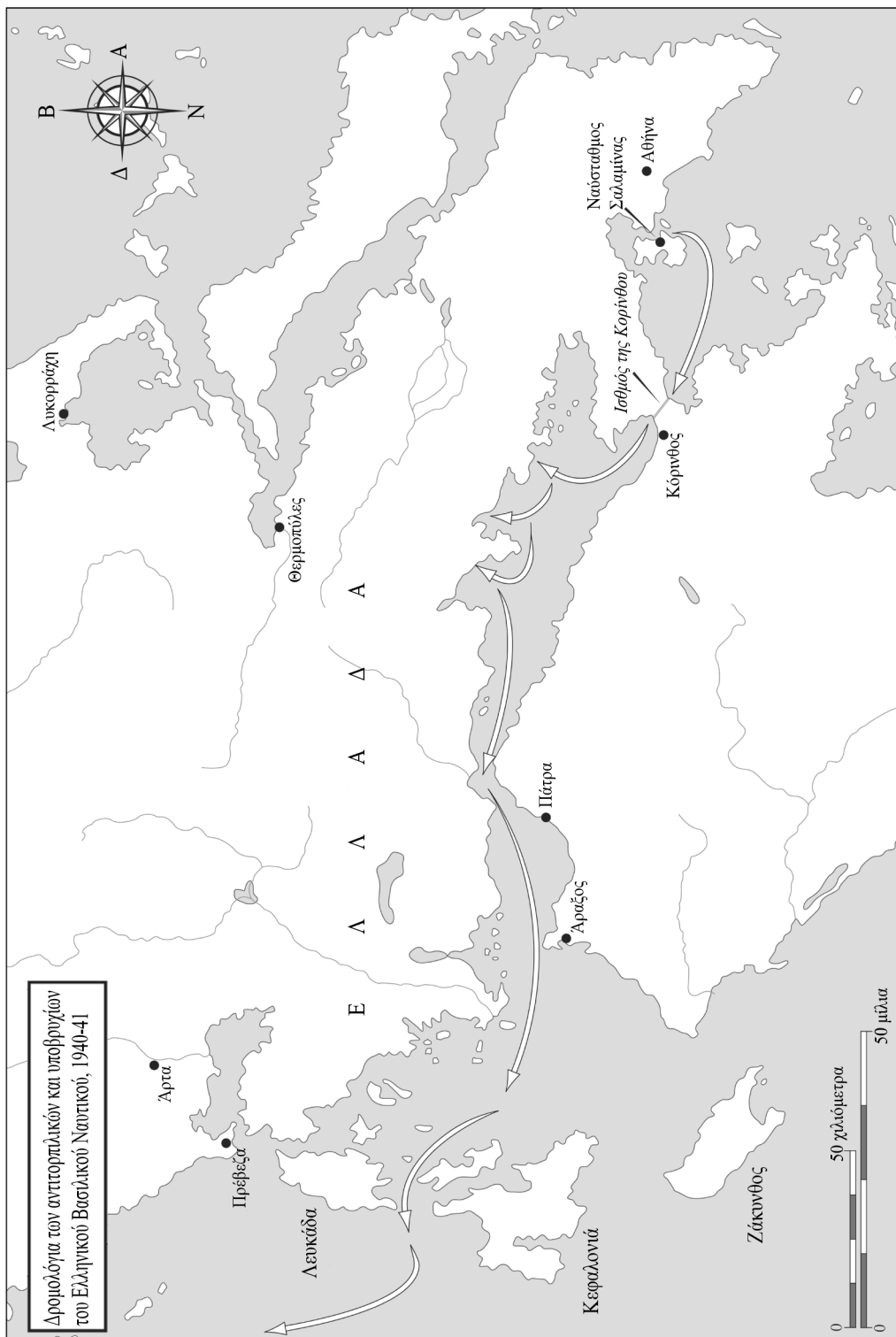
1. Επιχειρήσεις 28 Οκτωβρίου – 14 Νοεμβρίου 1940
2. Απόκρουση της 3ης Μεραρχίας Αλπινιστών «Γιούλια», 28 Οκτωβρίου – 13 Νοεμβρίου 1940
3. Γραμμή απώτατης ελληνικής προέλασης στην Αλβανία, Φεβρουάριος 1941
4. Δρομολόγια των αντιτορπιλικών και υποβρυχίων του Ελληνικού Βασιλικού Ναυτικού, 1940-41
5. Η Γραμμή Μεταξά και η γερμανική εισβολή, Απρίλιος 1941

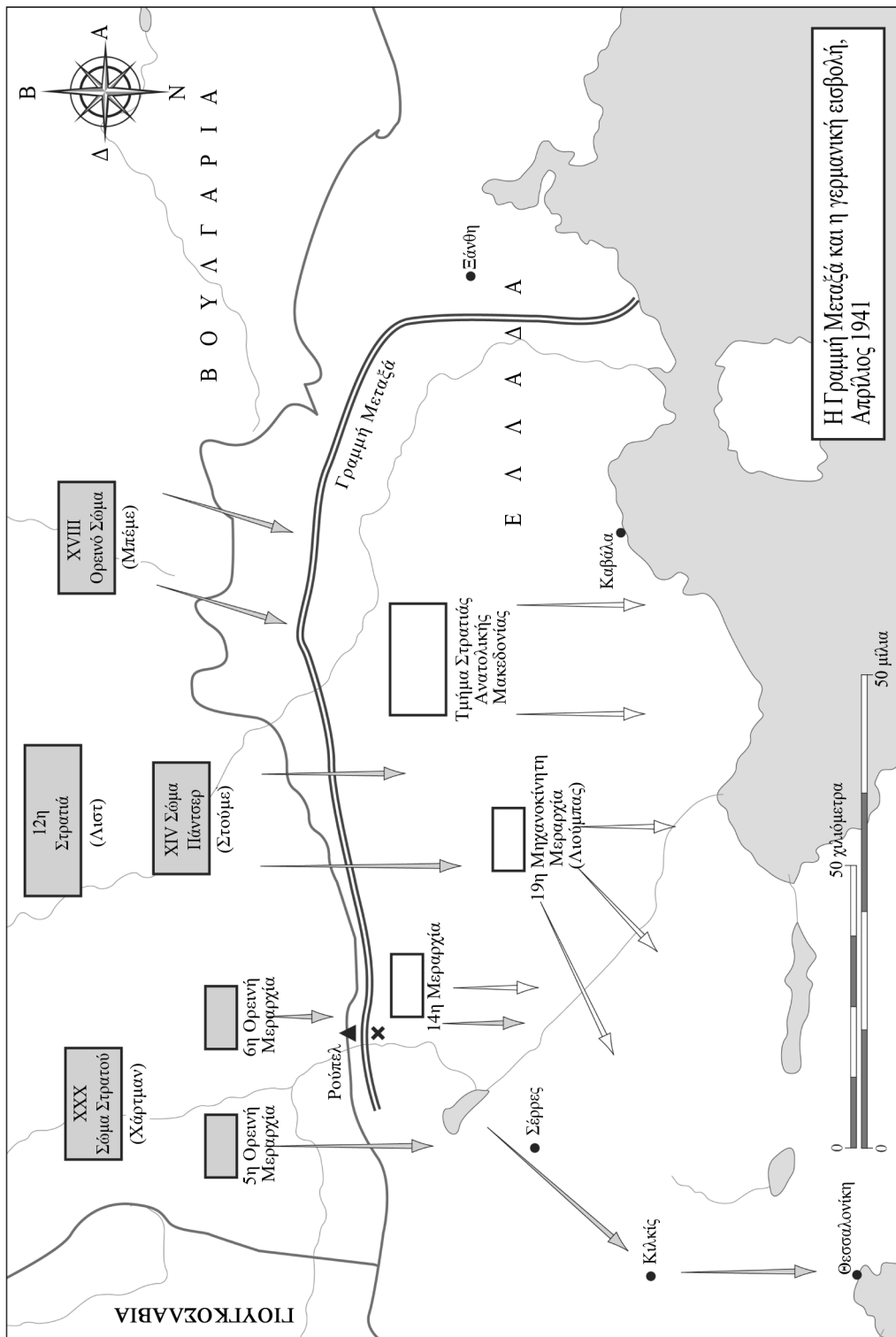

Γραμμή απόστασης ελληνικής προέλασης στην Αλβανία, Φεβρουάριος 1941

Η Γραμμή Μεταξά και η γερμανική εισβολή, Απρίλιος 1941

Πρόλογος

Ο πόλεμος υπήρξε ανέκαθεν μία ισχυρή γεννήτρια μύθων. Από την εποχή που ο Όμηρος απαθανάτισε με την Ιλιάδα τις θυσίες και τις κακουργίες του πολέμου, οι άνθρωποι ήθελαν να τις θυμούνται και να τις τιμούν, να βρίσκουν κάποιον τρόπο για να διαβεβαιώσουν τους εαυτούς τους ότι εκείνες οι δοκιμασίες και εκείνες οι χαμένες ζωές σήμαιναν κάτι, πως ό,τι είχε συμβεί είχε κάποιο λογικό νόημα.

Οι πόλεμοι γεννούν μύθους κατ' αναλογία με το πόσο «δίκαιοι» εκλαμβάνονται ότι είναι. Το Χόλιγουντ και η παγκόσμια βιομηχανία των μέσων μαζικής ενημέρωσης έχουν βγάλει κολοσσιαία κέρδη από τούτη την εν πολλοίς τεχνητή διάκριση. Ακόμη και τώρα, η άποψη των Συμμάχων για τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο υπερισχύει στον νου της διεθνούς κοινής γνώμης σαν μια θεωρούμενη ως ξεκάθαρη περίπτωση τιμωρίας ενός κακού τυράννου, είτε αυτός είναι ο Χίτλερ είτε ο Τότσο. Οι πιο πρόσφατοι πόλεμοι, όπως του Βιετνάμ ή οι δύο συρράξεις του Περσικού Κόλπου, δεν είχαν το πλεονέκτημα της ένταξής τους σε ένα τόσο μανιχαϊστικό πλαίσιο. Οι υποτιθέμενες ηθικές κατευθυντήριες γραμμές των κατοπινών πολέμων ήταν πολύ λιγότερο σαφείς και συνεπώς λιγότερο επιρρεπείς στη μυθοπλασία.

Χρησιμοποιώ τον όρο «μύθος» περισσότερο με την κοινωνιολογική παρά με την καθομιλουμένη έννοια. Ένας μύθος δεν χρειάζεται να είναι εξολοκλήρου φανταστικός. Μπορεί να αναφέρεται σε ένα αδιαμφισβήτητο ιστορικό γεγονός. Η μυθοπλασία αποτελείται από την εξύψωση και τη διύλιση –και τη διαστρέβλωση– της ανάμνησης αυτού του γεγονότος, μέχρι που να γίνει μια καθοριστική πολιτιστική τάση, ένα μέρος αυτού που είναι ένας λαός. Ουσιώδες στοιχείο σ' αυτή τη διαδικασία είναι η επιβολή ενός ηθικού πλαισίου, μια διήγηση του είδους «ο καλός και ο κακός», με εμάς φυσικά να είμαστε οι καλοί. Για να δώσω ένα παράδειγμα, τα βιβλία και οι ταινίες σχετικά με τη Μάχη της Αγγλίας που παρήχθησαν από τη δεκαετία του 1950 έως και τη δεκαετία του 1970 είχαν όλα να κάνουν με αμέριστους, καλαμπουρτζήδες νεαρούς

Βρετανούς με φρέσκα πρόσωπα, οι οποίοι κατέρριπταν πλήθη συνοφρωμένων, βλοσυρών πιλότων της Λουφτβάφε που κραύγαζαν «Sieg Heil» – μολονότι στην κανονική ζωή οι χαρακτήρες των ανδρών και των δύο πλευρών ήταν πάνω κάτω οι ίδιοι. Και στις δύο πλευρές υπήρχαν ήρωες και δειλοί, παλιοχαρακτήρες και σχεδόν άγιοι, όπως και συνηθισμένοι τύποι. Η ηθική διάκριση μεταξύ τους ήταν μηδαμινή. Ήταν απλώς ένστολοι που είχαν κληθεί να πολεμήσουν για την πατρίδα τους. Όμως ακόμη και σήμερα ο μύθος της «καλής» RAF απέναντι στην «κακή» Λουφτβάφε επιμένει να υφίσταται.

Για να επιστρέψω στο θέμα της Ελλάδας, ελάχιστοι σύγχρονοι ελληνικοί μύθοι έχουν υπάρξει πιο ισχυροί, πιο εμπρηστικοί της εθνικής υπερηφάνειας απ' ό,τι η ιστορία της ιταλικής εισβολής τον Οκτώβριο του 1940 και της απώθησης του εχθρού στα βουνά της Αλβανίας στους μήνες που ακολούθησαν. Παραμένει ένα από τα ελάχιστα παραδείγματα τέτοιων μύθων (υπό την κοινωνιολογική έννοια, ξανά) που δικαιολογείται εν πολλοίς από τα ιστορικά δεδομένα. Η υπερηφάνεια που εξακολουθούν να νιώθουν οι Έλληνες γι' αυτή συναγωνίζεται ελάχιστα, αν δεν ξεπερνά, την υπερηφάνεια που νιώθουν οι Βρετανοί για τη Μάχη της Αγγλίας που διεξήχθη την ίδια χρονιά. Τα προηγούμενα 70 χρόνια τα ελληνικά μέσα μαζικής ενημέρωσης και τα σχολεία έχουν συμμετάσχει σε μία μεγάλη καμπάνια ιστορικού παραλληλισμού, συγκρίνοντας την αλβανική εκστρατεία με τις δόξες του Μαραθώνα και των Θερμοπυλών, επαναλαμβάνοντας ασταμάτητα την αβασάνιστη υπερβολή του Τσόρτσιλ πως δεν θα έπρεπε να λέμε ότι οι Έλληνες πολεμούν σαν ήρωες, αλλά ότι «οι ήρωες πολεμούν σαν Έλληνες». Αντιθέτως, στην Ιταλία, η τάση μεταπολεμικά είναι να ξεχαστεί το όλο θέμα σαν να ήταν ένα κακό όνειρο. Όπως μου το έθεσε ένας Ιταλός φίλος πριν μερικά χρόνια, το σημερινό ιταλικό στρατιωτικό κατεστημένο θεωρεί ντροπιασμένο την πανωλεθρία στην Αλβανία ως «la vergogna del corpo» – το όνειδος του σώματος [στρατού] (στην περίπτωση αυτή, των αλπινιστών).

Ωστόσο, η επιθετικότητα του Μουσολίνι εις βάρος της έως τότε ουδέτερης Ελλάδας ήταν όντως όσο πιο απροκάλυπτη θα μπορούσε να γίνει. Αν υπάρχει κάτι που ονομάζεται απρόκλητη επιθετικότητα, τότε αυτό που συνέβη στις 28 Οκτωβρίου 1940 το πλησίασε πολύ, στον ίδιο βαθμό με την εισβολή του Χίτλερ στην Πολωνία, την ιαπωνική επίθεση στο Περγ Χάρμπορ και την ιρακινή εισβολή στο Κουβέιτ το 1990. Στην περίπτωση της Ελλάδας, ακόμη και μια μεγάλη μερίδα του ιταλικού στρατιωτικού κατεστημένου έμεινε εμβρόντητη με την απόφαση. Κι όταν μέσα σε λίγες

μέρες οι Έλληνες απώθησαν τον εισβολέα πίσω στην Αλβανία, ο συμμαχικός κόσμος χειροκρότησε. Φάνηκε πως σ' αυτή την περίπτωση η δικαιοσύνη είχε αποδοθεί σε μια θεϊκή κλίμακα. Έτσι, υπήρξε ιδιαίτερα τραγικό το ότι ο Χίτλερ ισοπέδωσε σαν οδοστρωτήρας την Ελλάδα τον Απρίλιο και τον Μάιο του 1941, αφανίζοντας όλα τα κέρδη της, προκειμένου να τραβήξει τον Μουσολίνι από το τέλμα μιας ήττας του Άξονα.

Παρ' όλ' αυτά, ένας σοβαρός ιστορικός δεν μπορεί να βασιστεί σε μύθους, όσο καλά εδρασμένοι σε γεγονότα κι αν είναι αυτοί. Είναι πολύ εύκολο να προσεγγίσει κανείς μία μελέτη της αλβανικής εκστρατείας με μια προδιάθεση υπέρ της Ελλάδας, καθώς υπήρξε το θύμα. Σκοπός αυτής της ιστορικής μελέτης δεν είναι να «δικαιώσει» την Ελλάδα εις βάρος της Ιταλίας, ούτε να «δικαιώσει» τους Συμμάχους απέναντι στον Άξονα. Αυτό είναι δουλειά των μέσων μαζικής ενημέρωσης που καθοδηγούνται από τους μύθους, όχι του στρατιωτικού ιστορικού. Όταν αρχίζουν να μιλούν τα πυροβόλα, ζητήματα «δίκαιου και άδικου» έχουν την τάση να σβήνουν γρήγορα μέσα στην παλινδρομική πάλη της επιβίωσης. Η μοίρα όλων των στρατιωτικών που φορούν οποιαδήποτε στολή, από τον νεότερο στραιώτη έως τον κορυφαίο στρατάρχη, είναι να αγωνίζονται μέσα από την ομίχλη όλων των πολέμων. Τα όπλα είναι ο άνθρωπος, όχι αυτά για τα οποία λένε οι πολιτικοί πως θα πρέπει να πολεμήσει.

Για να δώσω μία όσο το δυνατόν πιο αυθεντική εικόνα της εκστρατείας, έχω βασιστεί ως επί το πλείστον στις πιο πρώιμες δυνατές πηγές, που γράφτηκαν όταν οι μνήμες ήταν νωπές. Σε αυτές περιλαμβάνονται τα απομνημονεύματα του στρατηγού Παπάγου, του Έλληνα αρχιστρατήγου. Αν και είναι στο μεγαλύτερο μέρος τους ένα περισπούδαστο και μοναδικό ιστορικό των τεχνικών λεπτομερειών της εκστρατείας και έχουν ελάχιστο «ψαχνό» διήγησης, έχουν το πλεονέκτημα της επιστημονικής αντικειμενικότητας. Μακράν ο καλύτερος συγγραφέας από την ιταλική πλευρά είναι ο Μάριο Τσέρβι, το κλασικό και θαυμάσια ισορροπημένο βιβλίο του οποίου *Storia della Guerra di Grecia* (διαθέσιμο και στην αγγλική γλώσσα με τον τίτλο *Hollow Legions*) αντλεί πληροφορίες από όλες τις καίριες πρωτότυπες πηγές σε μια ενιαία και οξυδερκή εξιστόρηση, αν και η μάλλον υπερβολικά εμφανής αντιπάθεια του συγγραφέα για τον Μουσολίνι αποτελεί ένα μειονέκτημα, από την άποψη ότι τείνει να επιρροίσει όλες τις ευθύνες σε έναν και μόνο ηγέτη. Η τυπική ελληνική ιστορία της εκστρατείας είναι η Ελληνική Εποποιία 1940-1941 του Άγγελου Τεργιάκη (διαθέσιμο μόνο στα ελληνικά), ένα έργο με δυνατή γραφή, το οποίο όμως πάσχει από το ελάττωμα της αισθησιο-

κρατίας – χαρακτηριστικό απαραίτητο, θα πρέπει να παραδεχτεί κανείς, για να πουλήσει ένα βιβλίο στο ελληνικό κοινό. Κατά τη διάρκεια των αρχικών ερευνών μου, στάθηκα εξαιρετικά τυχερός να ανακαλύψω τα Πολεμικά Ημερολόγια του πρίγκιπα Πέτρου της Ελλάδος, που υπηρέτησε ως αξιωματικός σύνδεσμος με τη Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή στην Ελλάδα το 1940. Οι άμεσες παρατηρήσεις του πρίγκιπα, που δεν πιστεύω πως έχουν μεταφραστεί ποτέ στα αγγλικά, ρίχνουν ένα συναρπαστικό και συχνά εκπληκτικό φως στις σκέψεις και τις ενέργειες των Βρετανών συμμάχων της Ελλάδας εκείνη την εποχή. Ο τελευταίος τόμος των απομνημονευμάτων του Ιωάννη Μεταξά είναι καίριας σημασίας για να κατανοήσει κανείς τι συνέβαινε στον νου αυτού του μεγάλου πολιτικού τους μήνες πριν από τον θάνατό του. Ένα άλλο ημερολόγιο, βιαστικά γραμμένο από έναν Εύζωνα ονόματι Μιλτιάδη Νικολάου, απεικονίζει τις δοκιμασίες που πέρασαν οι άνδρες στο μέτωπο.

Έχω φτάσει την ιστορία μέχρι την πτώση της Αθήνας και τις παραμονές της Μάχης της Κρήτης, δηλαδή μέχρι τα τέλη Απριλίου 1941. Επειδή έχουν γραφτεί πολλά έξοχα βιβλία σχετικά με τη Μάχη της Κρήτης, το να τη συνοψίσω απλώς σε ένα τελευταίο Κεφάλαιο δεν θα προσέφερε και πολλά. Άλλωστε η Ελλάδα από κάθε άποψη είχε ήδη πέσει προτού ο πρώτος Γερμανός αλεξιπτωτιστής προσγειωθεί στο πολιορκημένο νησί.

Ας με συγχωρήσει ο αναγνώστης που θα προτείνω το δικό μου πρώτο βιβλίο που εκδόθηκε από τον οίκο Pen & Sword, με τίτλο *On Spartan Wings: The Royal Hellenic Air Force in World War Two*, για όσους θα ήθελαν να βρουν περισσότερες λεπτομέρειες γύρω από τον αεροπορικό πόλεμο.

Τέλος, έχω προσπαθήσει να αποφύγω να φορτώσω το κείμενο με στρατηγική του καναπέ. Φυσικά είναι απαραίτητη μια κάποια εξήγηση του ιστορικού φόντου, και αυτή μπορεί να τη βρει κανείς στο 1ο και το 2ο Κεφάλαιο. Το παρόν είναι ένα βιβλίο περιγραφής, όχι θεωρίας. Είμαι από εκείνους που τείνουν να πιστεύουν πως, ό,τι κι αν σχεδιάζουν και πράττουν οι άνθρωποι, η επιρροή της Θείας Διαιτησίας των Γεγονότων είναι αποφασιστική. Ο Σωκράτης και ο Κ.Σ. Λιούις είχαν δίκιο όταν έλεγαν πως, τελικά, κανείς από εμάς δεν μπορεί να «γνωρίζει» οτιδήποτε απλώς και μόνο με τρομερή διανοητική άσκηση. Όταν έχει περάσει ένα σημαντικό χρονικό διάστημα ανάμεσα στη διεξαγωγή μιας συγκεκριμένης εκστρατείας και στο γράψιμο γι' αυτήν, κι όταν ο καπνός έχει πλέον διαλυθεί από καιρό, νομίζουμε ότι μπορούμε να δούμε, για παράδειγμα, πού έκανε λάθος ο τάδε ή ο δεύνα και ποιο ήταν το αποτέλεσμα της μιας ή της

άλλης κίνησης. Για να διορθώσω αυτή την κατάσταση, έχω επιλέξει να προσπαθήσω να ξαναδημιουργήσω εκείνον τον καπνό, όπως ήταν, για να απεικονίσω το πώς θα πρέπει να ήταν τα πράγματα κατά τη διάρκεια της δράσης. Ο στρατιωτικός ιστορικός, αν δεν έχει υπάρξει και ο ίδιος στρατιώτης, και αν δεν έχει πολεμήσει (πράγμα σπάνιο στη σημερινή εποχή), θα πρέπει να προσεγγίσει τη δουλειά του με πνεύμα ταπεινοφροσύνης και διαρκούς σεβασμού για εκείνους τους ένστολους που διακινδύνευσαν και έδωσαν τη ζωή τους για έναν σκοπό που τους ξεπερνούσε.

Ο Γεώργιος Μέρομηγκας μου παρείχε τεράστια βοήθεια, όπως πάντα, με την εκτενή βιβλιοθήκη του πάνω στην ελληνική στρατιωτική ιστορία, όπως και με την ερευνητική του ομάδα, στην οποία περιλαμβάνεται ο σμήναρχος Παντελής Βατάκης της Ελληνικής Πολεμικής Αεροπορίας, ο Κωνσταντίνος Λαγός, η Ιωάννα Γεωργακοπούλου και ο λοχαγός Νικόλαος Γκαρμπάτσος του Κηρύκειου Πολιτιστικού Ιδρύματος ΕΕΕΣ. Ο Ιωάννης Κοροδήμος του Ελληνικού Πολεμικού Μουσείου ήταν εκεί με τη συνήθη απλόχερη βοήθεια και ενθάρρυνσή του, την ιδιαίτερα αξιοσημείωτη σε μια εποχή συντριπτικής οικονομικής λιτότητας, όπου ο προϋπολογισμός του μουσείου διαρκώς συμπιεζόταν. Ο φίλος και συγγραφέας Άλεξ Μάρτιν εμφανίστηκε ακριβώς την κατάλληλη στιγμή με βοήθεια πάνω στα ναυτικά ζητήματα. Ιδιαίτερες ευχαριστίες δίνω επίσης στον Νάσο Αθανασίου και τον Γεώργιο Τάσσο, για τη φιλοξενία του ενόσω έκανα έρευνα στην αλβανική μεθόριο, στον Τζον Τσάτουιν, που μου έδωσε περισσότερα στοιχεία σχετικά με τον σμηναγό «Πατ» Πατλ, και στον Δημήτρη Πιτέλλο, η συμβολή του οποίου στην έρευνα του ναυτικού πολέμου ξεπέρασε κατά πολύ τα όσα επέτασσε το καθήκον.

Μία παρατήρηση σχετικά με το στιλ γραφής: για να αποφύγει ο αναγνώστης τη σύγχυση σχετικά με την αρίθμηση των ιταλικών και των ελληνικών σωμάτων στρατού, αναφέρω τα ιταλικά και γερμανικά με λατινική αρίθμηση (π.χ. IV Σώμα Στρατού, XXVI Σώμα Στρατού), ενώ αφήνω τα ελληνικά με το γράμμα που τους αντιστοιχεί (π.χ. Α' Σώμα Στρατού, Β' Σώμα Στρατού). Ως ευσυνειδήτος δημοσιογράφος, έχω προσπαθήσει να παραθέσω τα πλήρη ονόματα οποιουδήποτε αναφέρεται στο κείμενο, αν και σε λίγες περιπτώσεις ήταν διαθέσιμα μόνον ο βαθμός και το επώνυμο – και αναγκάστηκα να αρκεστώ σε αυτά.

Τζον Κ. Καρ
Αθήνα
Οκτώβριος 2012

«Δεχόμαστε торπίλη!»: Η Ελλάδα τις παραμονές του πολέμου

-
- Η βύθιση του Έλλη • Ιταλικές ύπουλες επιθέσεις
κατά του Ελληνικού Βασιλικού Ναυτικού • Δέος στη Ρώμη
- Η σταδιοδρομία και ο χαρακτήρας του Μεταξά
 - Τρίτος Ελληνικός Πολιτισμός • Οικονομία και εξοπλισμοί
 - Αναζητώντας μια συμμαχία με τη Βρετανία
-

[...]μακριά απ' το κύμα εκείνο κράτα μας κι απ' τον καπνό που βλέπεις...

Ομήρου Οδύσσεια, μ219

Κατά τη διάρκεια της ζεστής βραδιάς της 14ης προς τη 15η Αυγούστου 1940, ένα ηλικιωμένο εύδρομο του Ελληνικού Βασιλικού Ναυτικού, το Έλλη, έπλεε αργά προς τα βορειοδυτικά, σκίζοντας τα ήρεμα νερά του Αιγαίου Πελάγους. Λίγο πριν τις 06:00' ελάττωσε ταχύτητα και έκανε μία απαλή αριστερή στροφή προς τον προορισμό του, το μικρό νησί της Τήνου.

Αυτή η ημέρα ήταν, και είναι, μία από τις ιερότερες στο ελληνικό ορθόδοξο ημερολόγιο, σηματοδοτώντας την κοίμηση και την ανάληψη στον ουρανό της Θεοτόκου Μαρίας. Η Τήνος είχε συνδεθεί στενά με τη γιορτή από το 1823, όταν ένας αγρότης ανακάλυψε μια παλιά εικόνα της Παρθένου θαμμένη στο χώμα. Η εικόνα, αφού καθαρίστηκε και μπήκε σε ασημένια κορνίζα, εκτίθετο σε έναν μεγαλόπρεπο ναό με πρόσοψη από λευκό μάρμαρο, που δέσποζε στο ύψωμα πίσω από τη μικρή πόλη-λιμάνι της Τήνου. Ακόμη και σήμερα, χιλιάδες προσκυνητές καταπλέουν στο νησί κάθε Δεκαπενταύγουστο για να

λατρέψουν την εικόνα, στην οποία μάλιστα αποδίδονται και πολλές θαυματουργές ιάσεις.

Το εκτοπίσματος 2.115 τόνων *Έλλη*, που είχε ναυπηγηθεί στις ΗΠΑ για λογαριασμό του κινεζικού ναυτικού και πουλήθηκε στη συνέχεια στην Ελλάδα, είχε αποπλεύσει από τη βάση του στη Μήλο ως πλοίο απόδοσης τιμών του Ελληνικού Βασιλικού Ναυτικού για την ιερή γιορτή. Σαράντα μέλη από τα 232 του πληρώματός του, συμπεριλαμβανομένων οκτώ αξιωματικών, είχαν αναλάβει το καθήκον να βοηθήσουν στην κατανυκτική περιφορά της ανθοστολισμένης θαυματουργού εικόνας της Παναγίας γύρω από την πόλη στην ετήσια τελετή. Καθώς το πλοίο προσέγγισε την Τήνο μέσα στο λυκόφως πριν την αυγή, το πλήρωμα μπορούσε να διακρίνει πλήθος μικροσκοπικά φώτα να απλώνονται από το λιμάνι έως επάνω στον λόφο – τα τρεμάμενα κεριά που κρατούσαν οι πρώτοι προσκυνητές της ημέρας καθώς ανέβαιναν προς τον λαμπρά φωταγωγημένο ναό. Αγκυροβολημένο εκεί κοντά ήταν το επιβατηγό *Έσπερος*, που λίγες ώρες νωρίτερα είχε αποβιβάσει τους τελευταίους προσκυνητές από την ηπειρωτική χώρα. Ένα ζεστό αεράκι έπνεε από τα νότια, καθώς το *Έλλη* έκοψε ταχύτητα προκειμένου να κάνει μία καμπύλη προσέγγισης στο λιμάνι. Θα ήταν μια πολύ ζεστή μέρα. Καθώς το πλοίο έριχνε άγκυρα γύρω στις 06:30', ήχησε η σάλπιγγα για να αναρτηθούν οι τελετουργικές σημαίες. Στα χαμηλότερα καταστρώματα, τα φρεσκοξυρισμένα μέλη του αγήματος φορούσαν τις λευκές στολές τους προετοιμαζόμενα για το ιερό τους καθήκον.

Παρ' όλ' αυτά, υπήρχε ένταση στην ατμόσφαιρα. Το ελληνικό ναυτικό ήταν αναστατωμένο με αυτό που είχε συμβεί έναν μήνα νωρίτερα, όταν αεροσκάφη που πιστευόταν πως ήταν ιταλικά είχαν βομβαρδίσει και πολυβολήσει το πλοίο εφοδιασμού *Ορίων* ενώ εκφόρτωνε προμήθειες σε έναν απομακρυσμένο φάρο στη Γραμβούσα, στο δυτικότερο άκρο της Κρήτης. Το ότι δεν είχε τραυματιστεί κανείς ήταν καθαρή τύχη, αφού το μόνο θύμα των βλημάτων ήταν ένας άτυχος γλάρος.¹

Το *Έλλη* ήταν το μεγαλύτερο πολεμικό πλοίο που βρισκόταν σε ενεργό υπηρεσία στο ελληνικό ναυτικό. Αποστολή του ήταν να περιπολεί στο Αιγαίο και στα νησιά μαζί με τα αντιτορπιλικά *Ψαρά*, *Ύδρα*, *Σπέτσει* και *Κουντουριώτης*, ενώ τα *Βασίλισσα Όλγα* και *Βασιλεύς Γεώργιος* είχαν επιφορτιστεί με την προστασία των δυτικών προσβάσεων στα νησιά του Ιονίου Πελάγους και στην Κρήτη. Έχοντας ναυπηγηθεί σε ιταλικά ναυπηγεία, αυτά τα αντιτορπιλικά συχνά εκλαμβάνονταν ως ιταλικά από

τα πλοία του βρετανικού Βασιλικού Ναυτικού, καθώς το περιγράμματά τους ήταν παρόμοιο.

Στην πραγματικότητα, το *Ύδρα* είχε ήδη βιώσει κάποια δράση, αφού είχε σπεύσει να συνδράμει το *Ορίων*. Για να αποφύγει την πρόκληση, το *Ύδρα* είχε πλεύσει από τη βάση του στη Μήλο με τα αντιαεροπορικά πυροβόλα «πομ-πομ» του των 37 χιλιοστών γεμάτα και έτοιμα, αλλά με τις κάννες χαμηλωμένες. Καθώς το αντιτορπιλικό κατευθυνόταν προς Νότο με ταχύτητα 20 κόμβων, εμφανίστηκαν τρία άγνωστα αεροσκάφη και έριξαν μία δέσμη βομβών. Το πλοίο τραντάχτηκε βίαια από τα παρ' ολίγον πλήγματα. Το ωστικό κύμα των εκρήξεων θρυμματίσε φινιστρίνια, έβγαλε πόρτες από τους μεντεσέδες τους και έσπασε τα πιαιτικά του πλοίου. Οι ναύτες που παρέμεναν στα χαμηλότερα καταστρώματα πετάχτηκαν πέρα δώθε σαν κούκλες. Στο κατάστρομα, οι αξιωματικοί διέταξαν να ανοιχθεί πυρ. Η πρώτη ομοβροντία από το *Ύδρα* αστόχησε, αφού οι επιδρομείς πετούσαν λίγο έξω από το βεληνεκές των πυροβόλων του. Ο σχηματισμός απομακρύνθηκε, αλλά επέστρεψε λίγα λεπτά αργότερα για μια δεύτερη προσβολή. Ένα από τα αεροπλάνα άρχισε να εφορμά κατά του πλοίου, αλλά προτού προλάβει να ρίξει τις βόμβες του ένα βλήμα του *Ύδρα* το χτύπησε ξόφαλτσα και παρεξεδράπη της πορείας του, αφήνοντας πίσω του μία ουρά καπνού. Το πλήρωμα του πλοίου δεν ήταν σε θέση να πει αν το αεροπλάνο κατέπεσε τελικά ή όχι, αλλά έβγαλε δυνατές ζητωκραυγές ούτως ή άλλως.²

Αντιμέτωπη με έντονες διαμαρτυρίες εκ μέρους του ελληνικού Ναυαρχείου, η ιταλική πρεσβεία στην Αθήνα αρνήθηκε κατηγορηματικά ότι οι επιτιθέμενοι ήταν Ιταλοί, ισχυριζόμενη πως θα μπορούσε να ήταν Βρετανοί. Άλλα περιστατικά όμως είχαν ενισχύσει τις υποψίες των Ελλήνων. Κατά τις επόμενες δύο εβδομάδες, πραγματοποιήθηκαν παρόμοιες επιθέσεις κατά ενός σταθμού υποβρυχίων στην Ιτέα μέσα στον Κορινθιακό Κόλπο και κατά του *Βασίλισσα Όλγα* και του *Βασιλεύς Γεώργιος* στα ανοιχτά της Ναυπάκτου, δίχως ξανά να υπάρξουν απώλειες. Όντως το ελληνικό Ναυαρχείο δεν μπορούσε να βρει αδιάψευστη απόδειξη ότι η Ιταλία είχε διενεργήσει τις επιθέσεις, και οι ειδήσεις γύρω απ' αυτές είχαν λογοκριθεί αυστηρά. Και τότε, καθώς ο λαμπρός ήλιος υψώθηκε πάνω από την Τήνο στις 15 Αυγούστου, η μάσκα έπεσε.

Καθώς το πλήρωμα του *Έλλη* περίμενε να αποβιβαστεί, ακούστηκε ένα αεροπλάνο να πετά αργά από πάνω. Ερχόταν από τα ανατολικά και τα διακριτικά του έδειχναν να είχαν καλυφθεί με μπογιά. Καθώς

πέταξε πάνω από το λιμάνι σε ύψος 1.200 μέτρων, οι πυροβολητές έσπευσαν στις θέσεις τους. Κάποιοι από τους προσκυνητές που ανηφόριζαν προς τον ναό έγνευσαν προς το αεροπλάνο νομίζοντας πως ήταν ελληνικό που είχε έρθει για να χαιρετίσει τον ιερό εορτασμό. Αφού έκανε δύο φορές τον κύκλο του λιμανιού, το αεροπλάνο απομακρύνθηκε προς τα δυτικά.

Λίγο μετά τις 08:25', κι ενώ ο ήλιος είχε ανέβει αρκετά, ένας κατώτερος αξιωματικός ετοιμαζόταν να βγει στην ξηρά για να ανάψει ένα κερί στην εικόνα, όταν ο κελευστής Παπανικολάου από το μηχανοστάσιο του ζήτησε μια χάρη – ν' ανάψει ένα κερί και γι' αυτόν. Ο Παπανικολάου ήταν ένας από εκείνους που έπρεπε να μείνουν στο πλοίο. Η απάντηση του αξιωματικού, όποια κι αν ήταν, πνίγηκε από μία κραυγή που ήρθε από τη γέφυρα: «Τορπίλη έρχεται από τα δεξιά!» Δευτερόλεπτα αργότερα, μία εκκωφαντική έκρηξη σήκωσε σχεδόν το Έλλη πάνω από το νερό. Η τορπίλη είχε πετύχει το πλοίο ακριβώς στο μέσον της δεξιάς πλευράς, τινάζοντας στον αέρα έναν από τους λέβητες. Μέσα σε δευτερόλεπτα οι δεξαμενές πετρελαίου και βενζίνης ανατινάχθηκαν. Ο κελευστής Παπανικολάου, που είχε ζητήσει να αναφθεί ένα κερί και γι' αυτόν, σκοτώθηκε από την έκρηξη. Άνθρωποι και κομμάτια μέταλλο πετάχτηκαν πέρα από το πλοίο. Σύντομα, ολόκληρο το σκάφος είχε τυλιχτεί στις φλόγες. Ο πλοίαρχος Άγγελος Χατζόπουλος, ο κυβερνήτης του Έλλη, προσπαθούσε να πάρει έναν υπνάκο στην καμπίνα του όταν η έκρηξη τον πέταξε κάτω από την κουκέτα του. Ολόγυρά του η επίπλωση της καμπίνας κατέρρευσε. Η πρώτη του σκέψη ήταν ότι είχε ανατιναχτεί η κύρια αποθήκη πυρομαχικών που βρισκόταν πάνω από την καμπίνα του, ή ότι ίσως είχε σκάσει κάποιος λέβητας.

Ο Χατζόπουλος ανέβηκε τρέχοντας στο κατάστρωμα που είχε πάρει ήδη κλίση και βρήκε ένα χάος από φλόγες, καύσιμο που διέρρεε και μαυρισμένα συντρίμια. Ένας κρατήρας πλάτους αρκετών μέτρων έχασκε ανάμεσα στις καμινάδες, καπνίζοντας σαν ηφαίστειο. Η δεξιά πλευρά του πλοίου είχε ανοιχτεί από τα ρέλια έως την ίσαλο γραμμή. Άνδρες από το πλήρωμα επέπλεαν στο νερό, μερικοί τραυματισμένοι και άσχημα καμένοι. Η πρώτη διαταγή του κυβερνήτη ήταν να καθαιρεθεί η λάντζα για να περισυλλέξει τους τραυματίες. Και τότε ήρθε η δεύτερη τορπίλη. Αυτή δεν βρήκε το Έλλη, αλλά έσκασε πάνω στα βράχια κοντά στην προκυμαία, προκαλώντας σε μία γυναίκα θανάσιμη καρδιακή προσβολή. Τότε ήταν που ο Χατζόπουλος συνειδητοποίησε ότι δεχόταν επίθεση.

Μία τρίτη τορπίλη επίσης αστόχησε, πετυχαίνοντας έναν κυματοθραύστη και τινάζοντας έναν τεράστιο πίδακα νερού, ενώ έσπασε και τζάμια σε κτίρια που έβλεπαν προς το λιμάνι – το οποίο ήταν τώρα κατάμεστο από πανικόβλητους ανθρώπους που έτρεχαν προς τους λόφους. Ο Χατζόπουλος ανησυχούσε πια σοβαρά για την πυρκαγιά που απλωνόταν προς την κύρια αποθήκη πυρομαχικών, όπου υπήρχαν 120 βόμβες βυθού πάνω στα ράφια τους. Αν έπαιρναν φωτιά, αυτό θα σήμαινε πως όχι μόνο το Έλλη αλλά και ένα μεγάλο τμήμα του λιμανιού θα γίνονταν θρύψαλα. Διέταξε να κατακλυστούν οι αποθήκες με θαλασσινό νερό, αλλά οι βάνες είχαν κολλήσει. Αυτό άφηνε μόνο μία εναλλακτική λύση – να μετακινηθεί το πλοίο πιο πέρα και να εξοκείλει σε ένα απομακρυσμένο μέρος της ακτής, με την προσευχή ότι θα προλάβαιναν να πάνε ως εκεί. Η κινητήριος δύναμη του ατμού όμως είχε τεθεί εκτός λειτουργίας. Στάλθηκε ένα αίτημα ρυμούλκησης προς τον κυβερνήτη του επιβατηγού Έσπερος που ήταν αγκυροβολημένο εκεί κοντά, αλλά οι λέβητες αυτού του πλοίου είχαν σβηστεί και δεν υπήρχε αρκετή πίεση ατμού. Ο κυβερνήτης διέταξε να ανάψουν και πάλι οι λέβητες όσο γρηγορότερα γινόταν, αλλά θα χρειαζόταν κάμποση ώρα μέχρι να αποκτήσει τον απαιτούμενο ατμό.

Τώρα πια το Έλλη άρχιζε να βυθίζεται. Ο Χατζόπουλος παρέμεινε στο κατάστρωμα επιβλέποντας τη μεταφορά των τραυματιών στη λάντζα. Δύο άνδρες του υγειονομικού που παγιδεύτηκαν στο φαρμακείο του πλοίου σώθηκαν την τελευταία στιγμή από πνιγμό χάρη σε μια ηρωική προσπάθεια. Όταν το Έσπερος ανέβασε πίεση ατμού, επιχείρησε να ρυμούλκηση το χτυπημένο εύδρομο έξω από το λιμάνι, αλλά ο κάβος ρυμούλκησης κόπηκε δύο φορές. Τότε ο Χατζόπουλος διέταξε τους οκτώ αξιωματικούς που παρέμεναν μαζί του στο κατάστρωμα να εγκαταλείψουν το πλοίο. Τον παρακάλεσαν να πάει μαζί τους, και στην αρχή φάνηκε να συγκατατίθεται. Σύμφωνα όμως με έναν από τους αξιωματικούς:

Καθώς αρχίσαμε να κατεβαίνουμε προς τη λάντζα με βαριές καρδιές, βλέποντας το πλοίο μας να χάνεται, ο κυβερνήτης τραβήχτηκε πίσω για να μείνει. Τότε όλοι μαζί σκαρφαλώσαμε και πάλι στο κατάστρωμα. Οι δύο πιο δυνατοί από εμάς τον άρπαξαν, τον σήκωσαν στον αέρα και τον ανάγκασαν να κατέβει μαζί μας.³

Στις 09:00' το μόνο που απέμενε από το Έλλη πάνω από το νερό ήταν ο υψηλότερος ιστός του. Στο μεταξύ, μια τέταρτη τορπίλη είχε παρεκκλί-

νει από την πορεία της και είχε κατευθυνθεί προς την ανοιχτή θάλασσα.

Με δεδομένες τις ναυτικές εντάσεις του προηγούμενου μήνα, ελάχιστες αμφιβολίες υπήρχαν σχετικά με το ποιοι είχαν εκτοξεύσει τις τορπίλες. Την ίδια εκείνη ημέρα, ερευνητές βρήκαν θραύσματα μιας από τις τορπίλες που είχε σκάσει στα βράχια – η φίρμα του Ιταλού κατασκευαστή ξεχώριζε καθαρά.

Μερικοί από τους πρώτους ναύτες που βγήκαν κολυμπώντας στην ακτή ξέσπασαν την οργή τους σε έναν μικρό καθολικό ναό όπου έτυχε να κυματίζει μια ιταλική σημαία, σπάζοντας τα παράθυρα και γκρεμίζοντας τη σημαία. Δεν υπήρχε ούτε ένας άνδρας από το πλήρωμα του Έλλη εκείνη την ημέρα που να μην προσευχόταν για μια ευκαιρία να πάρει εκδίκηση.

Νοτίως της Τήνου, ο υποπλοίαρχος Τζουζέπε Αϊκάρντι, κυβερνήτης του ιταλικού υποβρυχίου *Delfino*, χαμήλωσε το περισκόπιό του ικανοποιημένος. Οι διαταγές που είχε ήταν σαφείς: να προσβάλει βρετανικά και συμμαχικά πλοία στο Αιγαίο ενόψει ενός πολέμου με την Ελλάδα. Σκεπτόμενος προφανώς ότι είχε ολοκληρώσει μία σημαντική αποστολή, έκανε μεταβολή στο *Delfino* και κατευθύνθηκε προς τη βάση του, στην κατεχόμενη από τους Ιταλούς Λέρο, για να αναμένει εκεί τα συγχαρητήρια των ανωτέρων του.

Τα στρατιωτικά και πολιτικά αφεντικά όμως του Αϊκάρντι στη Ρώμη ταραχτήκαν. Ο κόμης Γκαλεάτσο Τσιάνο, ο Ιταλός υπουργός Εξωτερικών, ανησυχούσε μήπως η βύθιση του Έλλη είχε άσχημο αντίκτυπο στη χώρα του, ιδίως επειδή η επίθεση διενεργήθηκε σε μια ιερή αργία την οποία οι καθολικοί Ιταλοί στην πραγματικότητα γιόρταζαν όπως και οι ορθόδοξοι Έλληνες. Μέχρι σήμερα, τα κίνητρα της ενέργειας του Αϊκάρντι περιβάλλονται από μυστήριο. Ο Αρχηγός του ιταλικού Επιτελείου Ναυτικού, ναύαρχος Ντομένικο Καβανιάρι, είχε εκδώσει συγκεκριμένες εντολές προς τις ιταλικές ναυτικές μονάδες που επιχειρούσαν στο Αιγαίο Πέλαγος να στραγγαλίσουν το βρετανικό εμπόριο και τα εφόδια που μεταφέρονταν μέσω των Δαρδανελίων και του Αιγαίου. Ο ναύαρχος πίστευε ότι η καλύτερη περίοδος για μια τέτοια εκστρατεία θα ήταν τα τέλη Αυγούστου, οπότε σύμφωνα με τις διαταγές του «όποια υποβρύχια [εμπλέκονταν στις επιθέσεις] θα πρέπει να βυθίσουν δίχως προειδοποίηση κάθε σκάφος που εμπορεύεται για λογαριασμό του εχθρού, ακόμη και αν φέρει ουδέτερη σημαία [και] η ενέργεια να εκτελεστεί κατά τρόπον ώστε να μη μπορεί να αποκαλυφθεί η εθνικότητα και η ταυτότητα του υποβρυχίου».⁴

Αυτό που δεν έχει αποσαφηνιστεί καθόλου είναι το γιατί ένα πλοίο του Ελληνικού Βασιλικού Ναυτικού που εκτελούσε τελετουργικά θρησκευτικά καθήκοντα ορατά στους πάντες θα μπορούσε να θεωρηθεί πως «συνδράμει τον εχθρό». Είναι εξαιρετικά απίθανο να το εξέλαβε ως βρετανικό πολεμικό ο κυβερνήτης του υποβρυχίου. Ο ίδιος ο Αϊκάρντι κατηγορήσε αργότερα μια «ασάφεια των διαταγών» εκ μέρους των άμεσων ανωτέρων του στη Λέρο και ισχυρίστηκε πως όταν κοίταξε μέσα από το περισκόπιό του και είδε το Έλλη να πλέει προς την Τήνο «δεν είχε άλλη επιλογή» από το να το βυθίσει. Η δικαιολογία ηχεί αβάσιμη, ακόμη και για τον Μάριο Τσέρβι, τον κορυφαίο Ιταλό ιστορικό του πολέμου με την Ελλάδα, ο οποίος παραδέχεται πως: «Ο τορπιλισμός δεν θα μπορούσε να συμβεί σε χειρότερη χρονική συγκυρία».⁵ Η κατάληξη ήταν πως έπειτα από τη 15η Αυγούστου οι Έλληνες δεν θα μπορούσαν να έχουν καμία αμφιβολία στον νου τους ότι σύντομα θα γίνονταν θύματα μιας πιο μεγάλης ιταλικής επιθετικότητας.

Ο απολογισμός απωλειών από τη βύθιση του Έλλη παραμένει αντικείμενο διχογνωμίας. Το επίσημο αρχείο δείχνει ότι μόνο ένα μέλος του πληρώματος, ο κελευστής Παπανικολάου, όντως σκοτώθηκε, ενώ ένας άλλος κελευστής του μηχανοστασίου και τρεις πυροσβέστες αγνοούνταν. Ο Σπύρος Μελάς, μια κορυφαία ελληνική αυθεντία, λέει ότι το προσωπικό του μηχανοστασίου έγινε κομμάτια, αφού βρισκόταν ακριβώς στο σημείο όπου εξερράγη η πρώτη τορπίλη. Άλλα 22 μέλη του πληρώματος τραυματίστηκαν. Υπήρξαν ισχυρισμοί ότι η ελληνική κυβέρνηση συγκάλυψε τον πραγματικό αριθμό των νεκρών, ώστε να μην εξάψει τη δημόσια αγανάκτηση κατά της Ιταλίας.

Όπως και να έχει το πράγμα, κανείς δεν είχε πληρέστερη επίγνωση της ιταλικής απειλής από τον Ιωάννη Μεταξά, τον Έλληνα πρωθυπουργό που κυβερνούσε με δικτατορικές εξουσίες επί τέσσερα χρόνια. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου είχε προσπαθήσει παλικάρσια να κρατήσει την Ελλάδα ουδέτερη. Αν και ήταν φαισίστας εκ πεποιθήσεως και πρώην στρατηγός, ο Μεταξάς απεχθανόταν τον επίσης δικτάτορα Μπενίτο Μουσολίνι, τον οποίο θεωρούσε φαφλατά θεατρίνο. Εκπαιδευμένος στη γερμανική αυταρχική παράδοση, ήταν παρ' όλ' αυτά ένας ένθερμος πατριώτης που δεν έκρυβε την προτίμησή του για μια συμμαχία με τη Μεγάλη Βρετανία. Ο τορπιλισμός του Έλλη έθεσε σε υπέρτατη δοκιμασία τον αυτοέλεγχό του. Δεν μπορούσε να προβεί σε αντίποινα, διότι η Ελλάδα δεν μπορούσε να αντέξει οικονομικά την εμπλοκή της σε έναν πόλεμο με τον Άξονα. Λίγες ημέρες μετά, έλαβε ένα εν-

θαρρυντικό μήνυμα από τον Ουίνστον Τσόρτσιλ, που αναφερόταν στην ελληνική ανδρεία στις αρχαίες μάχες του Μαραθώνα, των Θερμοπυλών και της Σαλαμίνας, και παρότρυνε μ' αυτόν τον υπαινιγμό τους Έλληνες να επιδείξουν παρόμοιο ηρωισμό. Αν και κολακευμένος, ο Μεταξάς δεν ξεγελάστηκε από τέτοιες μεγαλοστομίες. Δεν χρειαζόταν λόγια αλλά όπλα. Στις 23 Αυγούστου κάλεσε υπό τα όπλα την 8η και την 9η Μεραρχία του στρατού ως μία δοκιμή για την πραγματική επιστράτευση. Τα αποτελέσματα τον εμψύχωσαν. «Η μηχανή», έγραψε στο ημερολόγιό του, «δουλεύει εκτάκτως καλά».⁶

Εκείνη την εποχή ο Ιωάννης Μεταξάς ήταν 69 ετών και είχε αρκετούς λόγους να πιστεύει ότι είχε αφήσει τα καλύτερα χρόνια του πίσω. Δεν ήταν κατά καμία έννοια θελκτική φιγούρα. Έτσι κοντόχοντρος όπως ήταν, με αραιωμένα γκριζα μαλλιά και γυαλιά σαν κουκουβάγια, συχνά παρεξηγιόταν, τόσο από φίλους όσο και από εχθρούς. Η διαπεραστική ματιά όμως από τα καθαρά καστανά μάτια του αποκάλυπτε το κοφτερό σαν ξυράφι μυαλό που βρισκόταν πίσω τους. Ο Μεταξάς είχε γεννηθεί στην Κεφαλονιά και είχε επιδείξει από νεαρή ηλικία ένα ταλέντο για τη στρατιωτική τέχνη και τη στρατηγική, αποφοιτώντας πρώτος στην τάξη του από τη Σχολή Ευελπίδων το 1889. Οι ικανότητές του ως νεαρού μάχιμου αξιωματικού στον σύντομο πλην καταστροφικό ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 εντυπωσίασαν τον αρχιστράτηγό του, Διάδοχο Κωνσταντίνο (τον κατοπινό βασιλιά Κωνσταντίνο Α'), τόσο ώστε να του προτείνει να ακολουθήσει υψηλότερες στρατιωτικές σπουδές στη γερμανική Πολεμική Ακαδημία στο Βερολίνο.

Επειδή ο Κωνσταντίνος ήταν εξάδελφος του Κάιζερ Γουλιέλμου Β', θα ανέμενε κανείς ότι ο νεαρός Μεταξάς θα τύγχανε προνομαχικής μεταχείρισης. Αποδείχτηκε όμως εξαιρετικά ικανός σχεδόν σε όλα τα μαθήματα που έλαβε: μηχανική και χημεία, τέχνη και λογοτεχνία, φιλοσοφία και τακτικές μάχης. Την εποχή που αποφοίτησε, οι εμπνεόμενοι από δέος καθηγητές του δήλωναν ότι δεν υπήρχε κανένα πρόβλημα που να είναι άλυτο για «τον μικρό Μόλτκε», «den kleinen Moltke», ως μία αναφορά στον θρυλικό στρατηγό Χέλμουτ φον Μόλτκε, τον Αρχηγό του πρωσικού Γενικού Επιτελείου και αρχιτέκτονα της νίκης στον Γαλλοπρωσικό Πόλεμο του 1871.

Επιστρέφοντας στην Ελλάδα, ο Μεταξάς αναρριχήθηκε στη στρατιωτική ιεραρχία χάρη στη διακεκριμένη υπηρεσία του κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-13. Η αταλάντευτη αφοσίωσή του στον ελληνικό θρόνο απέναντι στις επιθέσεις των φιλελευθέρων τον τοπο-

θέτησε σταθερά στο στρατόπεδο του φιλογερμανού τώρα βασιλιά Κωνσταντίνου κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ενόσω η Ελλάδα ήταν ουδέτερη κατά το μεγαλύτερο μέρος αυτής της σύρραξης, ο διχασμός μεταξύ βασιλοφρόνων και φιλελευθέρων κατέληξε σε έναν σύντομο εμφύλιο πόλεμο το 1916. Καθώς οι Σύμμαχοι άνοιξαν πολεμώντας δρόμο προς τη νίκη και πήραν τον έλεγχο της Ελλάδας, ο βασιλιάς υποχρεώθηκε να εξοριστεί. Ο Μεταξάς, που ήταν ένας από τους κύριους υπασιπιστές του βασιλιά, εξορίστηκε επίσης και καταδικάστηκε ερήμην σε θάνατο. Έπειτα από τη συντριπτική ήττα της Ελλάδας στη Μικρά Ασία από μια αναγεννημένη Τουρκία το 1922, η θανατική καταδίκη του Μεταξά ακυρώθηκε. Οι αντιβασιλικοί πολιτικοί όμως που βρισκόνταν στην εξουσία τον ανάγκασαν να φύγει και πάλι στην εξορία, από την οποία επέστρεψε το 1924, μόνο έπειτα από μία γενική αμνηστία.

Ο Μεταξάς ένιωσε να απωθείται από την ατιμία και τη διαφθορά της πολιτικής τάξης και ανησυχούσε για την άνοδο της μαχητικής ακροαριστερίας. Στο ημερολόγιό του έγραψε στις 28 Νοεμβρίου 1924: «Άρθρον Θ.Ν. “Πολιτείαν”. Είναι να αηδιάζη κανείς. Διά τούτο αδύνατον να πάμε εμπρός. Βράδν διαβάζω παιδιά Sven Hedin. Το καλλίτερον που έχω να κάμω, να αποσυρθώ εις τον ευτυχή οικογενειακόν βίον». Είχε περάσει τώρα τα 50, αλλά η επιθυμία να υπηρετήσει την πατρίδα του και να την αναμορφώσει, όσο και αν αυτή δεν θα τον αντάμιεβε, τον κρατούσε προσηλωμένο όπως ένα λεπιδόπτερο στη φλόγα. Συγκρότησε το κόμμα των Ελευθεροφρόνων, η πολιτική του οποίου αποσκοπούσε στο να θεραπεύσει τον χρόνιο και σκληρό διχασμό φιλοβασιλικών και φιλελευθέρων και να οικοδομήσει το εμπόριο και τη βιομηχανία της Ελλάδας. Έλαβε αρκετές ψήφους το 1926 ώστε να γίνει υπουργός Συγκοινωνιών, υπογράφοντας ένα εκτεταμένο πρόγραμμα οδοποιίας, καθώς και αρδευτικά έργα στις φτωχές περιφέρειες της χώρας. Δύο χρόνια αργότερα, έχοντας βρεθεί εκτός αξιώματος, άρχισε να γράφει ως συντάκτης εφημερίδας. Αρνήθηκε όλες τις προσκλήσεις να ξαναμπει στην πολιτική. Μία καταγραφή του στο ημερολόγιό του το 1931 είναι αντιπροσωπευτική:

Η ιδέα μονάχα πως θα έτρεχα από μπακάλικο σε μπακάλικο, από χωριό σε χωριό να παρακαλώ να με ψηφίσουν, να δικαιολογούμαι για τα παράπονα που [οι ψηφοφόροι] θα είχαν, να ταπεινώνομαι, η ιδέα πως θα έλεγα ψευτιές, πως θα εκολάκενα ανθρώπους που δεν εκτιμούσα, πως θα έκανα επαίνους σε παλιανθρώ-

πους, η ιδέα πως θα έκανα συμβιβασμούς με την συνείδησή μου και θα αδικούσα ικανούς για να ευνοήσω ανικάνους, υποκύπτοντας εις την θέληση του α' ή β' φίλου του κόμματος. Η ιδέα πως θα εξευτελιζόμωνα στον ένα και στον άλλο για να μαζεύω χρήματα για τον κομματικό αγώνα, η ιδέα πως θα εξημίωνα οικονομικώς το σπίτι, και θα έπασχε η οικογένεια – όλα αυτά με έκαναν να ανατριχιάζω, και να βλέπω το βάραθρο που οδηγεί η φιλοδοξία τους τίμιους πολιτικούς.

Παρ' όλ' αυτά, η Ελλάδα τον χρειαζόταν. Εν μέρει ως συνέπεια μιας μακρόχρονης οικονομικής κακοδιαχείρισης και εν μέρει λόγω της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, η χώρα διολίσθησε προς τη χρεοκοπία τον Μάιο του 1932. Για να αποτρέψει το κοινωνικό χάος, ο Μεταξάς συμφώνησε να θητεύσει ως υπουργός Εσωτερικών. Ενώ κατέστειλε τις απεργίες, κατάφερε να διατηρήσει την τιμή του ψωμιού χαμηλά, επιτυγχάνοντας μία συμφωνία με τους αρτοποιούς, τους προμηθευτές αλεύρων και τους καταναλωτές.

Οι στήλες των άρθρων του τον βοήθησαν να σχηματίσει μια εικόνα της Ελλάδας που αργότερα θα παρέμενε πολύ αγαπητή γι' αυτόν: η κληρονομία της κλασικής Αθήνας και της ορθόδοξης Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, μία ιστορικά συνεχής μυστικιστική οντότητα που είχε υπηρετηθεί σκανδαλωδώς άσχημα από την κακόβουλη πολιτική τάξη και άξιζε πολλά περισσότερα. Απέρριψε ως ηττοπαθή την ιδέα ότι η Ελλάδα θα έπρεπε να ξεχάσει τις πολεμικές περιπέτειες και να φροντίσει τα του οίκου της. Ενώσω ονειρευόταν την αναβίωση του κλασικού και βυζαντινού μεγαλείου, κατηγορούσε τις εύπορες τάξεις ότι διήγαν έκλυτο βίο και δεν ενδιαφέρονταν για την καλοπέραση των λιγότερο τυχερών. «Νεότης χωρίς Ιδανικόν δεν ημπορεί να ζήση», έγραψε στο τελευταίο άρθρο του σε εφημερίδα στις 23 Ιανουαρίου 1935. «Ο αριστερισμός αόριστος και νεφελώδης έγινε της μόδας. Άλλοι εστράφησαν προς την φασιστική αντίδρασιν. [...] Πλήρης σύγχυσις και αταξία εις τας τάξεις της νεότητος. Καμμία ενότης Ιδανικού. Και προ παντός το ανήσυχον συναίσθημα των νέων του ανικανοποίητου της ψυχής των από οιονδήποτε εξ όλων των εντεύθεν κακίθεν τοιούτων τάσεων, και η απογοήτευσις ότι ο βίος των παραμένει μονήρης και κενός ανωτέρου και μεγάλου σκοπού. [...] Μη απατώμεθα, “άνθρωποι” υπάρχουν μόνον ζωολογικώς».

Οι λέξεις προδίδουν την κατάθλιψη που τον βασάνιζε ασταμάτητα. Μερικές φορές περνούσε μακρές περιόδους χωρίς να κάνει τίποτε

άλλο από το να αναζητεί απόδραση στην ανάγνωση αστυνομικών μυθιστορημάτων. «Έχω σιχαθή τον εαυτόν μου και όλον τον κόσμο», εκμυστηρεύτηκε στο ημερολόγιό του στις 5 Σεπτεμβρίου 1935, στο μέσον μιας τέτοιας κρίσης. «Αισθάνομαι ότι δεν είμαι καλά». Και την επόμενη μέρα: «Αισθάνομαι ότι δεν αξίζω τίποτε. Δεν εργάζομαι πλέον».

Αναθεωρητές σχολιαστές, κυρίως από την Αριστερά, έχουν επισημάνει τέτοια αποσπάσματα ως σημάδια αρχικών συμπτωμάτων διανοητικής ασθένειας που σύντομα έμελλε να εξελιχθούν σε ολοκληρωτική μεγαλομανία και τάση να γίνει δικτάτορας. Είναι όμως εξίσου πιθανό ότι τα ταξίδια του Μεταξά στη «σκοτεινή νύχτα της ψυχής» αποτελούσαν απλώς δοκιμασίες ενός ευαίσθητου και πολύ ευφυούς ανθρώπου, που έβλεπε τα καλύτερά του χρόνια να σπαταλούνται στην αδράνεια και ένιωθε βαθιά μέσα του ότι ήταν φτιαγμένος για καλύτερα πράγματα: για να σώσει τη χώρα που αγαπούσε από την τελική πολιτική παρακμή.

Με την εκ των υστέρων γνώση, δεν θα έπρεπε να ανησυχεί. Έξι μήνες έπειτα από τις πιο μελαγχολικές σημειώσεις στο ημερολόγιό του, ήρθε ο καιρός για να δράσει. Στις αρχές του 1936 ο στρατός και η Δεξιά στοιχειώθηκαν από μία πολιτική συνεργασία ανάμεσα στους φιλελεύθερους και στο ανερχόμενο Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος (ΚΚΕ). Για πρώτη φορά υπήρχε η πιθανότητα να μπουν οι κομμουνιστές στην κυβέρνηση. Ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄ κινήθηκε για να αποτρέψει την απειλή, διορίζοντας τον Μεταξά υπουργό Στρατιωτικών. Δεν είχε όμως προλάβει καλά καλά ο Μεταξάς να εγκατασταθεί στη νέα του θέση, όταν έναν μήνα αργότερα ο πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Δεμερτζής πέθανε απρόοπτα, και ο βασιλιάς μετακίνησε αμέσως τον Μεταξά στην κενή θέση.

Υπάρχει ελάχιστη αμφιβολία τώρα ότι ήταν ο καλύτερος άνθρωπος για τη συγκεκριμένη δουλειά εκείνη την εποχή. Ο διεθνής ορίζοντας σκοτεινίαζε μέρα με την ημέρα. Ιταλικές δυνάμεις επιχειρούσαν στην Αθηνά, σε μία εύγλωττη επίδειξη της επιθετικής ισχύος που είχε ο δυτικός γείτονας της Ελλάδας. Δύο ημέρες αφότου ο Μεταξάς είχε γίνει υπουργός Στρατιωτικών, ο Χίτλερ εισήλθε στη Ρηνανία. Μέσα σ' αυτή την ανησυχητική ατμόσφαιρα, όταν ο Μεταξάς αποκάλυψε τις πολιτικές του θέσεις στο Κοινοβούλιο στις 25 Απριλίου, βρήκε πολλά ευήκοα ώτα. Είπε στο έθνος ότι προτεραιότητά του ήταν να διατηρήσει τις αμοιβαίες σχέσεις της Ελλάδας με τις άλλες δυνάμεις, ενώ παράλληλα θα ενίσχυε τον στρατό διά παν ενδεχόμενον. Ήταν όλα εύλογα, και, με συντριπτική πλειοψηφία 241 ψήφων από τους 300, ο Μεταξάς έλαβε έκτακτες

εξουσίες ώστε να κυβερνά μέσω διαταγμάτων για τους επόμενους πέντε μήνες.

Η πρώτη πρόκληση για τον Μεταξά ως εθνικού ηγέτη ήρθε από τους καπνεργάτες στο βόρειο λιμάνι της Θεσσαλονίκης, οι οποίοι απεργούσαν για καλύτερες αμοιβές και συνθήκες εργασίας με την υποκίνηση του ΚΚΕ. Διέταξε τον στρατό να καταστείλει τις ταραχές εκεί, κάτι που είχε ως αποτέλεσμα ορισμένους θανάτους. Δεν είναι αλήθεια, όπως έχουν ισχυριστεί πολλοί, ότι ήταν εκ πεποιθήσεως εναντίον της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Έτρεφε κατανόηση για την εργατική τάξη και γνώριζε επίσης καλά σε τι κρυφούς κινδύνους μπορούσε να πέσει μία δικτατορία. Θεωρούσε όμως την ελληνική κοινοβουλευτική δημοκρατία ως θανάσιμα άρρωστη και ευάλωτη σε καταστροφή από τους κομμουνιστές. Η φιλοσοφία του Μαρξισμού τον γέμιζε τρόμο. Στον κομμουνισμό έβλεπε τον ιό που θα μπορούσε να καταστρέψει τον πατριωτισμό των Ελλήνων, την ορθόδοξη πίστη και τις οικογενειακές αξίες που τόσο εκτιμούσε.

Η σκληρή στάση του Μεταξά απέναντι στους απεργούς κινητοποίησε εναντίον του ολόκληρη τη δύναμη του ΚΚΕ. Μεταξύ Ιανουαρίου και τελών του Ιουλίου 1936 σημειώθηκαν 247 απεργίες, που στοίχισαν στην εθνική οικονομία 195 εκατομμύρια δραχμές σε χαμένα ημερομίσθια. Από τα ορυχεία σιδηροπυρίτη του Λαυρίου έως τα ναυπηγεία του Βόλου και τις υφαντουργίες των Σερρών, οι δρόμοι έβραζαν από διαμαρτυρίες. Ως επιστέγασμα των σκόρπιων αναταραχών, αποφασίστηκε να γίνει μία συντονισμένη γενική απεργία σε εθνική κλίμακα στις 5 Αυγούστου. Η αστυνομία τέθηκε σε συναγερμό. Πολλοί ήταν αυτοί που προέβλεπαν αιματοχυσία.

Το απόγευμα της 4ης Αυγούστου, ο Μεταξάς συσκέφθηκε με τον βασιλιά Γεώργιο. Για να αποτρέψει την αναμενόμενη βία, πρότεινε σκαιώς πως θα ήταν ίσως σοφό να αναστείλει την ισχύ κάποιων άρθρων του Συντάγματος. Στην αρχή ο βασιλιάς αντιτάχθηκε σ' αυτή την ιδέα. Τα αυταρχικά μέτρα δεν θα βοηθούσαν καθόλου τη δική του αβέβαιη δημοφιλία. Ο Μεταξάς όμως κατάφερε να τον πείσει. Ήλπιζε ότι δεν θα χρειαζόταν να το κάνει, αλλά ως επικεφαλής μιας δημοκρατικής κυβέρνησης γεμάτης με υπουργούς που καβγάδιζαν μεταξύ τους ένωθε παράλυτος. Η μόνη λύση ήταν ένα αυταρχικό καθεστώς. Έως τα μεσάνυχτα ο βασιλιάς είχε υπογράψει το βασιλικό διάταγμα με το οποίο ανέστειλε μερικά άρθρα του Συντάγματος και διέλυε το κοινοβούλιο. Ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄ έχει κατηγορηθεί ότι ενήργησε αντι-

συνταγματικά.⁷ Τον Μάιο του 1935 όμως το Κοινοβούλιο είχε περάσει μία πράξη με την οποία εξουσιοδοτούσε οποιαδήποτε κυβέρνηση να αναστέλλει την ισχύ συνταγματικών άρθρων όποτε το έκρινε απαραίτητο.⁸ Ο Μεταξάς είχε σπρώξει απλώς μια πόρτα που ήταν ήδη ανοιχτή. Η Δικτατορία της 4ης Αυγούστου ή ο Τρίτος Ελληνικός Πολιτισμός, όπως την αποκαλούσαν οι οπαδοί της, είχε αρχίσει.

Ο Τρίτος Ελληνικός Πολιτισμός του Μεταξά –που αναπόφευκτα έδωσε λαβή για συγκρίσεις με το Τρίτο Ράιχ του Χίτλερ– βασιζόταν πολύ σε μία παράδοση τύπου Βίσμαρκ περί βιομηχανικής προόδου και κοινωνικής δικαιοσύνης που θα στηριζόταν σε μία ευημερούσα μεσαία τάξη και σε έναν ρωμαλέο στρατιωτικό μηχανισμό. Από τεχνική άποψη το καθεστώς Μεταξά ήταν φασιστικό, θεμελιωμένο ιδεολογικά στην εξύμνηση του ελληνικού παρελθόντος, έχοντας τον έλεγχο των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης και επιστρατεύοντας ένα εθνικό κίνημα νεολαίας που είχε ως πρότυπό του τη Χιτλερική Νεολαία. Παρόλο όμως που ο Μεταξάς ήταν φασίστας, ήταν ασυνήθιστος. Η κοινωνική του συνείδηση τον παρακίνησε να θεσπίσει το ασφαλιστικό σύστημα της Ελλάδας, το Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων (ΙΚΑ), που μέχρι σήμερα παρέχει ιατροφαρμακευτική κάλυψη και σύνταξη στους περισσότερους Έλληνες. Η δουλειά του ήταν να ανοικοδομήσει την Ελλάδα. Πίστευε φανατικά στη μεγάλη δυναμική που ήταν πεπεισμένος ότι κρυβόταν μέσα στους θεωρούμενους ως απογόνους του Περικλή και του Λεωνίδα, του Μεγάλου Αλεξάνδρου, και των αυτοκρατόρων του χριστιανικού Βυζαντίου. Αυτόν τον ρομαντικό ιδεαλισμό ωστόσο τον εξισορροπούσε η εκπαίδευσή του στη γερμανική σχολή του πραγματισμού. Γνώριζε πώς λειτουργούσαν οι σχέσεις ισχύος και θεωρούσε τις περιορισμένες πολιτικές ελευθερίες ως μικρότερο κακό από την εναλλακτική λύση.

Το μέγεθος της αποστολής του Μεταξά δεν του άφησε καθόλου χρόνο για να γράψει στο ημερολόγιό του επί μερικούς μήνες. Η πρώτη καταχώριση έπειτα από την 4η Αυγούστου έρχεται υπό την ημερομηνία της 31ης Δεκεμβρίου, όπου θριαμβολογεί: «Αναγέννησις της Ελλάδος και αναγέννησις ιδική μου». Με το να καθοδηγεί μία χώρα μέσα σε μιαν Ευρώπη που κινούνταν με ταχύτητα προς μια μεγάλη κρίση, βρισκόταν στο στοιχείο του. Ο Χίτλερ είχε δείξει πώς μπορούσαν να επιτευχθούν αποτελέσματα μέσω ενός συνδυασμού πανουργίας και βίας. Η ΕΣΣΔ υπό τον Στάλιν ήταν απασχολημένη με το να προσπαθεί να διαδώσει τον κομμουνισμό σε ολόκληρη την ήπειρο. Μόνο η Βρετανία και η Γαλλία παρέμεναν σε απροκάλυπτα φιλικές σχέσεις με την Ελ-

λάδα. Λίγες ημέρες αφότου ο Μεταξάς ανέλαβε τις δικτατορικές εξουσίες του, ο βασιλιάς Εδουάρδος Η΄ της Αγγλίας (σε μία από τις ελάχιστες ενέργειες της βραχείας θητείας του) πραγματοποίησε επίσημη επίσκεψη στην Ελλάδα. Ο Βρετανός πρεσβευτής, σερ Ρέτζιναλτ Λίπερ, σημείωσε με χαιρεκακία ότι η έφεση του Μεταξά να εξοστρακίξει πολιτικούς είχε κατά κάποιον τρόπο μουδιάσει «το παιχνίδι της πολιτικής, τον βασιλιά των αθλημάτων στην Ελλάδα».⁹ Αν όμως ο Μεταξάς μπορούσε να εγγυηθεί μία όαση σταθερότητας στην αβέβαιη Μεσόγειο, η Βρετανία θα ευχόταν το καλό του.

Η εξωτερική πολιτική του Μεταξά, την οποία τήρησε ευλαβικά από τον Αύγουστο του 1936 έως τον Οκτώβριο του 1940, μπορεί να περιγραφεί ως «ρεαλιστική και αδέσμευτη από συναισθηματισμούς, φιλίες, ιδεολογικές προσεγγίσεις και υποσχέσεις».¹⁰ Με λίγα λόγια, κλασική Realpolitik. Γι' αυτόν, η δημοκρατική Βρετανία αποτελούσε πιο φυσικό σύμμαχο της Ελλάδας στη Μεσόγειο απ' ό,τι η συγγενική με τη δική του φασιστική ιδεολογία της Ρώμης. Η Ελλάδα επίσης είχε κοινά ναυτικά συμφέροντα με τη Βρετανία, αφού η ελικοειδής ακτογραμμή και τα πολλά νησιά θα αποτελούσαν πλεονέκτημα για όποιον ήλεγχε τη θάλασσα.¹¹ Παρά την επιμονή του στη στρατιωτική αρετή και πειθαρχία, γνώριζε ότι οι Έλληνες ήταν εξαιρετικά αντίθετοι στο να εμπλακούν στην αλυσίδα των ευρωπαϊκών κρίσεων που σκοτεινίαζαν το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1930. Παρ' όλ' αυτά ο Μεταξάς δεν ήταν οπαδός του απομονωτισμού. Αντιθέτως, ήταν ενεργά σε επαφή με τις μεγάλες δυνάμεις, ελισσόμενος για τα εθνικά συμφέροντα της Ελλάδας. Αυτά, εν συντομία, ήταν να παραμείνει σε καλές διπλωματικές σχέσεις με όλους τους γείτονές της –την Ιταλία, την Αλβανία, τη Γιουγκοσλαβία, τη Βουλγαρία και την Τουρκία– και να αποφύγει να βρεθεί αντιμέτωπη με τον Άξονα, ώστε να συντηρήσει την εθνική ισχύ για την αναμέτρηση που ήταν βέβαιος ότι ερχόταν. Κάτι τέτοιο δεν ήταν εύκολη υπόθεση. Η πολιτική ήταν γεμάτη παγίδες. Για παράδειγμα, η Ελλάδα εξαρτάτο πολύ από τις γερμανικές εξαγωγές βιομηχανικών και καταναλωτικών αγαθών, συμπεριλαμβανομένων φαρμακευτικών προϊόντων· αλλά, παρά την πίεση που δεχόταν από το Βερολίνο, ο Μεταξάς αρνήθηκε σταθερά να δεχτεί οποιαδήποτε γερμανική στρατιωτική αποστολή σε ελληνικό έδαφος. Αντιθέτως, διατήρησε μία βρετανική ναυτική αποστολή ως ένα απροσχημάτιστο σημάδι για το πού πίστευε ότι βρισκόνταν τα συμφέροντα της Ελλάδας. «Το μόνο σοβαρό κέρδος των χρόνων που κυβέρνησε ήταν [...] το ότι έθεσε τα στρατιω-

τικά, υλικά και ψυχολογικά θεμέλια πάνω στα οποία θα πατούσε η Ελλάδα για να αντιμετωπίσει τη συμφορά του 1940», γράφει μία από τις πλέον επιφανείς βρετανικές αυθεντίες για τη σύγχρονη Ελλάδα.¹²

Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1930, οι στρατηγικές ανησυχίες της Ελλάδας επικεντρώνονταν στη Βουλγαρία στα βόρεια. Κατά τον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο, το 1912-13, η Ελλάδα είχε εμποδίσει τις απόπειρες της Βουλγαρίας να ανοίξει διά της βίας δίοδο προς το θερμό Αιγαίο Πέλαγος, και οι περισσότεροι Έλληνες του Βορρά εξακολουθούσαν να διακατέχονται από μία σκοτεινή δυσπιστία έναντι των Σλάβων γειτόνων τους. Οι στρατηγικοί εγκέφαλοι στην Αθήνα φοβόντουσαν ότι η Ιταλία θα μπορούσε να υποστηρίξει μία νέα βουλγαρική προέλαση προς Νότον, κι έτσι τον Φεβρουάριο του 1937 ο Μεταξάς υπέγραψε ένα σύμφωνο με τη Βουλγαρία για να αποτρέψει τον δυνητικό κίνδυνο. Ο αντιστράτηγος Αλέξανδρος Παπάγος, ο Αρχηγός του ελληνικού Γενικού Επιτελείου Στρατού, διαμαρτυρήθηκε λέγοντας πως το αποτέλεσμα θα ήταν να βρεθεί η Ελλάδα σε τροχιά δυνητικής σύγκρουσης με την Ιταλία. Ο Μεταξάς όμως, έχοντας πίστη στη βρετανική και γαλλική βοήθεια, ήταν πρόθυμος να αναλάβει αυτό το ρίσκο. Η μόνη μεθόριος που ένιωθε ότι μπορούσε να μπαλώσει ήταν εκείνη με την Τουρκία στα ανατολικά – κατά ειρωνεία της τύχης, με την ίδια εκείνη δύναμη την οποία είχε πολεμήσει ως νεαρός αξιωματικός στους Βαλκανικούς Πολέμους. Η Τουρκία και η Ελλάδα υπέγραψαν μία συμφωνία πολιτικής συνεργασίας το 1937, αφαιρώντας μία δυνάμει πηγή τριβής στην περιοχή του Αιγαίου και αποδεσμεύοντας τον ελληνικό στρατιωτικό μηχανισμό ώστε να αναδιαταχθεί δίχως να ανησυχεί για την ανατολική μεθόριο.

Η διπλωματική και στρατιωτική εξισορροπητική ενέργεια που κλήθηκε να επιτελέσει ο Μεταξάς θα είχε λυγίσει οποιονδήποτε άνθρωπο μικρότερου αναστήματος. Αυτό που τον βοηθούσε να διατηρεί την ισορροπία του ήταν η ακλόνητη πίστη του στη Βρετανία ως την πιο αξιόπιστη δύναμη της Ευρώπης. Ήδη από τον Μάρτιο του 1934, δύο χρόνια πριν αναλάβει την εξουσία, υποστήριξε στο Κοινοβούλιο ότι «η Ελλάδα μπορεί να διατηρήσει ως πολιτικό δόγμα ότι σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να βρεθεί σε στρατόπεδο αντίθετο με εκείνο στο οποίο ανήκει η Βρετανία».¹³ Το καλοκαίρι του 1936 ενημέρωσε ωμά τους επιτελάρχες του ότι προέβλεπε πόλεμο ανάμεσα στο βρετανικό και το γερμανικό σύστημα συμμαχίας – έναν πόλεμο που θα αποδεικνυόταν «πολύ χειρότερος από τον προηγούμενο», προσθέτοντας, με μια προειδοποίη-

ση προς τους ανώτατους στρατιωτικούς να το κρατήσουν καλά στο μυαλό τους: «Θα πράξω ό,τι μπορώ ώστε να μην αναμιχθεί η Ελλάδα, αλλά δυστυχώς θα είναι αδύνατον».¹⁴ Ο Παπάγος στάλθηκε στο Παρίσι για να βολιδοσκοπήσει τις πιθανότητες μιας γαλλικής στρατιωτικής υποστήριξης, αλλά επέστρεψε απογοητευμένος. Οι δημοκρατικοί Γάλλοι δεν είχαν ποτέ συγχωρέσει το φιλοβασιλικό ιστορικό του Μεταξά και την επίθεσή του κατά της γαλλικής εκστρατευτικής δύναμης που είχε σταλεί στην Αθήνα το 1916 για να ανατρέψει τον Κωνσταντίνο Α΄. Στην πραγματικότητα, οι Γάλλοι έτρεφαν μεγάλα σχέδια να εντάξουν την Ελλάδα σε μία Στρατιά της Ανατολής υπό γαλλική ηγεσία – σχέδια που δεν κατέληξαν πουθενά.

Το οικονομικό βάρος που είχε ο Μεταξάς στη χώρα του ήταν εξίσου φοβερό με το διπλωματικό. Η ελληνική οικονομία το 1936 βρισκόταν σε επισφαλή κατάσταση, έχοντας ένα τρέχον έλλειμμα 844 εκατομμυρίων δραχμών και εξαρτώμενη από μία συνεχή ροή δανείων από το εξωτερικό. Σε μία χώρα περίπου 5 εκατομμυρίων ανθρώπων, οι 135.000 ήταν άνεργοι. Εκατοντάδες χιλιάδες πρόσφυγες ελληνικής καταγωγής προερχόμενοι από την Τουρκία, ξεριζωμένοι έπειτα από τον πόλεμο του 1920-22, εξακολουθούσαν να ζουν σε παραπήγματα. Πλήθη αγροτών αντιμετώπιζαν οικονομική καταστροφή από τους καρχαρίες τοκογλύφους. Ο Μεταξάς κινήθηκε για να κατευνάσει την αναταραχή που σιγόβραζε μεταξύ των εργατικών τάξεων καθιερώνοντας διακοπές μετ' αποδοχών, απαγορεύοντας την παιδική εργασία καθώς και την εργασία τις Κυριακές, χτίζοντας κέντρα παιδικής φροντίδας και οργανώνοντας το σύστημα κοινωνικής μέριμνας του ΙΚΑ. Οι απεργίες ωστόσο ήταν παράνομες. Τα αγροτικά δάνεια περικόπηκαν και οι αγρότες απέκτησαν το δικαίωμα να αγοράσουν την επικαρπία των χωραφιών τους με χαμηλότοκα κρατικά δάνεια. Τα αρδευτικά και αποχετευτικά έργα πρόσθεσαν χιλιάδες στρέμματα καλλιεργήσιμης γης. Οι αγροτικές μεταρρυθμίσεις βοήθησαν ώστε να ανέβει η παραγωγή σίτου από 531.000 τόνους το 1936 σε 983.000 τόνους το 1938. Οι εξαγωγές ελαιών, ελαιολάδου και καπνού εκτοξεύτηκαν, ενώ εισήχθη ως νέα καλλιέργεια το βαμβάκι.

Η δραχμή σταθεροποιήθηκε, ενώ οι εταιρικοί φόροι και οι φόροι πολυτελείας αυξήθηκαν. Ο Μεταξάς δεν συμπαθούσε την εύπορη τάξη. Σε μια ομιλία του το 1937 στα Ιωάννινα κατσάδιασε τους πλούσιους ως «λίγες χιλιάδες ανθρώπους [...] που κάθονται στην Αθήνα λαμβάνοντας όλες τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές αποφάσεις, ρου-

φώντας την Ελλάδα μέχρι το κόκαλο και χωρίς να δίνουν τίποτα σε αντάλλαγμα». Κατέληξε λέγοντας ότι η δημοκρατία στην Ελλάδα μέχρι εκείνη τη φάση ήταν παιχνίδι των πλουσίων, ενορχηστρωμένο από έναν Τύπο που υπηρετούσε τους βαρόνους των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης και τον οποίο πίστευαν «οι δούλοι που νόμιζαν πως ήταν ελεύθεροι». Ο Μεταξάς περιέγραψε με ειλικρίνεια το δικό του κράτος ως «αντικομμουνιστικό, αντικοινοβουλευτικό και ολοκληρωτικό, βασισμένο στη χειρωνακτική δουλειά και στη γεωργία, και κατά συνέπεια αντιπλουτοκρατικό». Το πολιτικό του κόμμα ήταν σχεδιασμένο να συμπεριλαμβάνει «ολόκληρο τον λαό εκτός από τους αδιόρθωτους κομμουνιστές και τους αντιδραστικούς παλαιοκομματικούς».¹⁵ Η αγωγή εν πολλοίς απέδωσε. Οι εξαγωγές το 1938 αυξήθηκαν κατά περισσότερο από 57% σε σύγκριση με την προηγούμενη χρονιά. Τα συναλλαγματικά αποθέματα αυξήθηκαν, και το Χρηματιστήριο της Αθήνας ήταν σταθερά ανοδικό. Το εκτόπισμα του ελληνικού εμπορικού στόλου το 1938 έφτασε τα 1,87 εκατομμύρια τόνους, καθιστώντας την Ελλάδα την ένατη μεγαλύτερη ναυτική εμπορική δύναμη του κόσμου.

Το 1939 ωστόσο άρχισαν να πνέουν ψυχρότεροι οικονομικοί άνεμοι. Ο Μεταξάς έριξε κάθε διαθέσιμη δραχμή στην οικοδόμηση της ελληνικής βιομηχανίας και του στρατού, και ως αποτέλεσμα ο δημόσιος δανεισμός της χώρας εκτοξεύτηκε. Μεταξύ του 1936 και του 1940 περίπου 15 δισεκατομμύρια δραχμές είχαν πάει στον επανεξοπλισμό.¹⁶ Η Ελλάδα βυθιζόταν σε μία θάλασσα κόκκινης μελάνης. Ενώ το 1935 το δημοσιονομικό έλλειμμα της χώρας ανερχόταν σε 373 εκατομμύρια δραχμές, το 1937 είχε διογκωθεί σε 1,7 δισεκατομμύρια δραχμές, πέφτοντας στα 341 εκατομμύρια το 1938 και σκαρφάζοντας και πάλι στο 1,5 δισεκατομμύριο το 1939. Τον Απρίλιο του 1939 η ελληνική κυβέρνηση πλήρωνε επιτόκιο έως και 40% στα ελληνικά κρατικά ομόλογα, με τους νευρικούς δανειστές του Λονδίνου να απαιτούν 65%. Τα βρετανικά πιστωτικά ιδρύματα ανησυχούσαν για τις ελληνικές παραγωγές αεροπλάνων και άλλου πολεμικού υλικού, φοβούμενα ότι θα μπορούσε να ξεσπάσει ένας ευρωπαϊκός πόλεμος προτού μπορέσουν να πάρουν πίσω τα χρήματά τους. Η Ελλάδα είχε ήδη ένα σαθρό ιστορικό χρεοκοπιών που έφτανε μέχρι τη δεκαετία του 1840. Στο μεταξύ, οι γείτονες της Ελλάδας στον Βορρά άλλαζαν τη στάση τους απέναντι στον αυξανόμενο ελληνικό κίνδυνο. Η Βουλγαρία άφησε τη συμφωνία περιορισμού των εξοπλισμών που είχε με την Ελλάδα να χαλαρώσει, ενώ η Ιταλία πραγματοποίησε έναν άσχημο αιφνιδιασμό καταλαμβά-

νοντας την Αλβανία τη Δευτέρα του Πάσχα του 1939. Υπό αυτές τις περιστάσεις, ο Μεταξάς ένιωσε ότι δεν είχε άλλη επιλογή από το να δεχτεί μια ανεπίσημη εγγύηση της ελληνικής εδαφικής ακεραιότητας από τη Βρετανία και τη Γαλλία. Οι πιστωτές στο Σίτι του Λονδίνου καθησυχάστηκαν, αλλά η γκρίνια συνεχίστηκε.

Για να βοηθήσει τον εθνικό επανεξοπλισμό, ο Μεταξάς προήγαγε μία εγχώρια βιομηχανία χάλυβα, αν και απέναντι στην αντίθεση της Βρετανίας και της Γερμανίας, που φοβόντουσαν ότι θα έχαναν μια αγορά για το δικό τους ατσάλι. Μερικές βιομηχανίες χρειάστηκε να δεχτούν απειλές για να οικοδομήσουν την εθνική ισχύ. Το υπουργείο Στρατιωτικών κατέστη αντιδημοφιλές, για παράδειγμα, όταν διέταξε τις υφαντουργίες να παραγάγουν γύρω στα 3 εκατομμύρια μέτρα χακί ύφασμα για στρατιωτικές στολές σε μια τιμή που καθορίστηκε με επίσημο κρατικό διάταγμα. Οι φωνές των αντιφρονούντων σίγησαν όταν ο πρόεδρος του Συνδέσμου Ελληνικών Βιομηχανιών (ΣΕΒ), Ανδρέας Χατζηκυριάκος, εντάχθηκε στην κυβέρνηση του Μεταξά ως υπουργός Εθνικής Οικονομίας. Η υπουργική θητεία του Χατζηκυριάκου υπήρξε βραχεία. Τον Μάιο του 1937 το διοικητικό συμβούλιο του ΣΕΒ αποφάσισε ομόφωνα να διοργανώσει έναν έρανο σε εθνική κλίμακα για την προμήθεια σύγχρονων πολεμικών αεροπλάνων για τη νεοσύστατη Ελληνική Βασιλική Αεροπορία που είχε ζωή μόλις έξι ετών. Όταν ο έρανος απέφερε 40 εκατομμύρια δραχμές σε σύντομο διάστημα, ο Μεταξάς χάρηκε πολύ. Η χαρά του όμως μετατράπηκε σε οργή όταν μια οικονομική εφημερίδα δημοσίευσε έναν κατάλογο εισφορών από μεγάλους βιομηχάνους σε σύγκριση με τα καταγεγραμμένα κέρδη τους, ο οποίος έδειχνε ότι εκείνοι που είχαν τα μεγαλύτερα κέρδη είχαν συνεισφέρει λιγότερο. Για να κρατήσει ζωντανή την καινούργια ελληνική πολεμική βιομηχανία, ο Μεταξάς πέρασε έναν νέο νόμο τον Ιανουάριο του 1938, με τον οποίο επέτρεπε την κατάσχεση βιομηχανικών περιουσιακών στοιχείων.

Αν και τα οικονομικά χειροτέρευαν, ο Μεταξάς δεν είχε την πολυτέλεια να επιβραδύνει τις πολεμικές του προπαρασκευές. Κύρια υλικά, όπως αεροπλάνα, πολεμικά πλοία, πυροβόλα, πολυβόλα και τυφέκια, έπρεπε να τα προμηθεύεται από το εξωτερικό. Προσεγγίστηκαν η Βρετανία, η Γερμανία, η Γαλλία, οι ΗΠΑ, ακόμη και η Πολωνία και η Γιουγκοσλαβία, ως μέρος του σχεδίου του πρωθυπουργού να μην εξαρτάται υπερβολικά από μία μόνο πηγή προμηθειών. Η Βρετανία ήταν ο ευνοούμενος προμηθευτής των ακριβών όπλων, όπως πλοία και

αεροσκάφη, αφού το Ελληνικό Βασιλικό Ναυτικό είχε οργανωθεί από τους Βρετανούς, που ασκούσαν επίσης επιρροή στην Ελληνική Βασιλική Αεροπορία. Οι Γάλλοι, που είχαν οργανώσει τον ελληνικό στρατό, είχαν σχεδόν το μονοπώλιο στις προμήθειες όπλων και πυρομαχικών για τον χειρσαίο πόλεμο. Η Ελληνική Βασιλική Αεροπορία, ο πιο νεοσύστατος από τους κλάδους των ενόπλων δυνάμεων, έπρεπε να τα βγάλει πέρα με ένα πραγματικό συνονθύλευμα αεροπλάνων από τέσσερις χώρες, γεγονός που περιέπλεκε τις διαδικασίες εφοδιασμού και τεχνικής υποστήριξης. Τρεις ημέρες πριν από το κοινοβουλευτικό πραξικόπημα του Μεταξά, ο αντιστράτηγος Παπάγος, αφοσιωμένος φιλοβασιλικός, είχε διοριστεί στη θέση του Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Στρατού. Από τη στιγμή που ανέλαβε αυτά τα καθήκοντα, αναδιοργάνωσε και κατέστησε λειτουργικότερο το επιτελείο, ώστε να συμπεριλάβει τομείς διοικητικής μέριμνας, μεταφορών και βιομηχανικού πολέμου. Οι εκκλήσεις του όμως για στρατιωτικές πιστώσεις που να καλύπτουν αυτές τις νέες απαιτήσεις δεν εισακούονταν πάντα από το υπουργείο Αμύνης.¹⁷

Όταν ξέσπασε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος την 1η Σεπτεμβρίου 1939, η Ελλάδα έσπευσε να διακηρύξει την ουδετερότητά της. Ελάχιστοι όμως έτρεφαν την αυταπάτη ότι θα μπορούσε η χώρα να παραμείνει για πολύ έξω από τον πόλεμο. Όταν έπεσε η Γαλλία, τον Μάιο του 1940, ο Μεταξάς κάλεσε μερικούς εφένδρους υπό τα όπλα, μία κίνηση που ανησύχησε την Ιταλία. Ήδη από τις 18 Ιανουαρίου η ιταλική καθημερινή εφημερίδα *Corriere della Sera* αναπαρήγαγε πομπωδώς την επίσημη προπαγανδιστική γραμμή της Ρώμης: ότι η Ελλάδα προετοιμαζόταν για έναν ορεινό πόλεμο στην Αλβανία «με οπλισμό και τακτικά σχέδια σαφώς επιθετικά».¹⁸ Οι έντονες διαμαρτυρίες του Μεταξά περί ουδετερότητας αγνοήθηκαν. Τα πληρώματα των ιταλικών αερογραμμών *Ala Littoria* είχαν εντολές να κατασκοπεύουν τα λιμάνια των ελληνικών νησιών πάνω από τα οποία πετούσαν, καθώς και τα ελληνικά αεροδρόμια που χρησιμοποιούσαν. Ο Μεταξάς προβληματιζόταν όλο και περισσότερο. «Όλα θα καταρρεύσουν;» συλλογιζόταν στο ημερολόγιό του στις 21 Ιουνίου. «Τότε θα πάω και εγώ με τον στρατόν και θα επιζητήσω να σκοτωθώ».

Το επεισόδιο του Έλλη στις 15 Αυγούστου υπήρξε ο καταλύτης για να συνειδητοποιήσουν οι Έλληνες ότι ο πόλεμος επέκειτο, και ο Μεταξάς ήταν ο άνθρωπος που θα ηγείτο της χώρας όταν θα ερχόταν η ώρα. Την άποψη αυτή συμμερίζονταν πολλοί τόσο στην Αριστερά όσο

και στη Δεξιά. Ένας νεαρός καθηγητής Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών ονόματι Παναγιώτης Κανελλόπουλος, που ήταν φυλακισμένος για τον φιλελεύθερο ακτιβισμό του, συγκινήθηκε τόσο ώστε να γράψει προσωπικά στον Μεταξά διαβεβαιώνοντάς τον πως, αν ξεσπούσε πόλεμος, ο δικτάτορας μπορούσε να είναι βέβαιος ότι η Ελλάδα θα νικούσε στο τέλος τον Άξονα. Ο Κανελλόπουλος, που έμελλε να γίνει ένας σπουδαίος ιστορικός φιλόσοφος και να θητεύσει για λίγο καιρό ως συντηρητικός πρωθυπουργός της Ελλάδας το 1967, είπε αργότερα ότι ήρθε σε επαφή με τον δικτάτορα «επειδή, ασχέτως αν τον συμπαθούσα ή όχι, κρατούσε στα χέρια του τις τύχες της Ελλάδας».¹⁹

Ο Μεταξάς είχε μεγαλύτερες ανησυχίες από το να ασχολείται με το πώς τον έβλεπαν οι φιλελεύθεροι της Ελλάδας. Ήλπιζε ότι ο Χίτλερ, τον οποίο θεωρούσε εξαιρετικά ρεαλιστή πολιτικό, θα εμπόδιζε τον Μουσολίνι να κάνει μια παλαβή επιδρομή στα Βαλκάνια. Η εγκραδιδιότητα όμως της συνάντησης μεταξύ Χίτλερ και Ντούτσε στη Διάβαση Μπρένερ τον Οκτώβριο ανέτρεψε αυτή την ελπίδα. Ήξερε τώρα πέρα από κάθε αμφιβολία τι ερχόταν και μπορούσε μόνο να ελπίζει ότι μια ιταλική εισβολή θα μπορούσε να συγκρατηθεί από συμβολικές αμυντικές ενέργειες, μέχρι να μπορέσει να ολοκληρωθεί η γενική επιστράτευση. Η Βρετανία αποτελούσε τη μεγάλη ελπίδα της Ελλάδας, αλλά ακόμη και εκεί οι ειδήσεις ήταν άσχημες. Η Βρετανική Εκστρατευτική Δύναμη είχε εκδιωχθεί από την Ευρώπη στη Δουνκέρκη, και η RAF (Βασιλική Αεροπορία) ήταν πλήρως απασχολημένη στη μάχη για την επιβίωση της Βρετανίας. Ο Μεταξάς ένιωθε έντονα την ταπεινώση μιας μικρής χώρας που εξαρτάται από ισχυρότερες δυνάμεις για την επιβίωσή της. «Βαθειά πίκρα μέσα μου. Αν υπερισχύσουν οι Γερμανοί, εμείς θα γίνωμεν δούλοι τους», έγραψε θλιμμένος στο ημερολόγιό του στις 14 Ιουλίου. «Αν υπερισχύσουν οι Άγγλοι, θα γίνουμε δούλοι αυτών! Αν κανέναν τους, η Ευρώπη θα καταρρεύσει. Πάντως όμως θα καταρρεύσει. Τι μελαγχολία, Θεέ μου!»²⁰

Ο Μεταξάς πίεζε επί δύο χρόνια για μια συμμαχία με τη Βρετανία. Στα τέλη του 1938, λίγο μετά τον κατευνασμό του Μονάχου, είχε ζητήσει από τον Βρετανό πρεσβευτή σερ Σίντνεϊ Γουότερλου να υποβάλει αίτημα ώστε το Λονδίνο να αναβαθμίσει την έως τότε ασαφή δέσμευσή του περί υποστηρίξεως σε κάτι πιο δυνατό. «Αυτό που επιθυμώ είναι μια συμμαχία με τη Βρετανία», είπε στο επίσημο σημείωμά του.²¹ Δεν θα τη λάμβανε. Ο Βρετανός πρωθυπουργός Νέβιλ Τσάμπερλεν λούφαζε με την πολιτική κατευνασμού του στο Μόναχο, ενώ ο Βρε-

τανός πρεσβευτής στη Ρώμη λόρδος Περθ διαβίβαζε στον Τσάμπερλεν ότι οποιαδήποτε επίσημη συμμαχία μεταξύ του Λονδίνου και της Αθήνας θα είχε «καταστροφικές συνέπειες» για τις αγγλοϊταλικές σχέσεις.²²

Τον Ιούνιο του 1940 εμφανίστηκε στο γραφείο του Μεταξά μία κομψή και εγκάρδια φιγούρα. Ήταν ο πρίγκιπας Πέτρος, εξάδελφος του βασιλιά, εξερευνητής και ανθρωπολόγος που είχε περάσει τον περισσότερο χρόνο του στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες και στην Άπω Ανατολή, αλλά πρόσφατα είχε αισθανθεί το κάλεσμα του πατριωτισμού και είχε καταταγεί στον ελληνικό στρατό με τον βαθμό του λοχαγού. Ο κοσμοπολίτης και πολύ μορφωμένος πρίγκιπας, που δεν ήταν οπαδός των δικτατοριών, πρότεινε παρ' όλ' αυτά στον Μεταξά να του επιτραπεί να συγκροτήσει ένα Γραφείο Στρατιωτικού Συνδέσμου για να εργαστεί με τις συμμαχικές στρατιωτικές αποστολές. Ο Μεταξάς ξαναπήρε τα πάνω του με την ιδέα και είπε στον δραστήριο πρίγκιπα (ο οποίος, με το ψαλιδισμένο μουστάκι του και το όμορφο προφίλ του, θύμιζε πρωταγωνιστή του Χόλιγουντ) να προχωρήσει. «Αν κάνουμε πόλεμο», ενημέρωσε ο Μεταξάς τον πρίγκιπα, «θα πολεμήσουμε στο πλευρό των Βρετανών. Μην πιστέψεις ποτέ οτιδήποτε άλλο!»²³

Στο μεταξύ, η ναζιστική Γερμανία είχε ήδη καταστρώσει σχέδια για τη μοίρα της Ελλάδας. Η Γερμανία αποτελούσε τον μεγαλύτερο εμπορικό εταίρο της Ελλάδας. Οι γερμανικές επιχειρήσεις και το πολιτικό κατεστημένο σχεδίαζαν να εντάξουν ολόκληρη τη νότια και ανατολική Ευρώπη στον αποκαλούμενο «Συμπληρωματικό Χώρο» (Ergaenzungsraum), που σχεδιάζόταν να εφοδιάζει με πρώτες ύλες αποκλειστικά τη Γερμανία, η οποία με τη σειρά της θα εξήγε βιομηχανικά και καταναλωτικά αγαθά σε ένα κλειστό σύστημα – μιλούμε, εν ολίγοις, για μια ολοκληρωτική οικονομική κυριαρχία. Βεβαίως, ελάχιστες βαλκανικές χώρες είχαν πολλές επιλογές, καθώς τα γερμανικά βιομηχανικά και καταναλωτικά προϊόντα, από τρένα έως ρολόγια, ήταν ουσιώδους σημασίας για την ανάπτυξη των οικονομιών τους. Ο ίδιος ο Χίτλερ καυχόταν για τον θαυμασμό του για τους αρχαίους Έλληνες. Ο Γερμανός υπουργός Προπαγάνδας Γιόζεφ Γκέμπελς ήταν όλο χαμόγελα όταν πόζαρε για φωτογραφίες εκ μέρους του Τύπου μαζί με τον Μεταξά κατά τη διάρκεια μιας επίσκεψής του στην Αθήνα τον Σεπτέμβριο του 1936.

Χρειάστηκε να συμβεί η ιταλική κατοχή της Αλβανίας τον Απρίλιο του 1939 για να παρακινήθούν οι Βρετανοί να δώσουν στον Μεταξά λίγα από αυτά που επίμονα απαιτούσε. Οι παροχές τους είχαν τη μορφή μιας προφορικής εγγύησης της εδαφικής ακεραιότητας της Ελλά-

δας εάν υποχρεωνόταν να αμυνθεί απέναντι σε επίθεση. Η εγγύηση είχε τηρηθεί εσκεμμένα αόριστη για την περίπτωση που το Λονδίνο ανακάλυπτε ότι τα μέσα του ήταν υπερβολικά λίγα ώστε να βοηθήσει μία χώρα 3.200 χιλιομέτρα απόσταση μακριά. Φυσικά ο Μεταξάς θα προτιμούσε μία ξεκάθαρη συμμαχία, αλλά τουλάχιστον αυτό ήταν ένα βήμα προς τη σωστή κατεύθυνση. Ο δεσμός έγινε πιο σφιχτός τον Ιανουάριο του 1940, όταν η πλούσια ελληνική ναυτιλία συμφώνησε να μισθώσει στη βρετανική κυβέρνηση αρκετές δεκάδες εμπορικά σκάφη συνολικού εκτοπίσματος μισού εκατομμυρίου τόνων.²⁴

Τον Σεπτέμβριο του 1940 η Αθήνα δεν θα μπορούσε να έχει καμία αμφιβολία για το τι διαγραφόταν στον ορίζοντα. Η ασφάλεια των πληροφοριών στη Ρώμη δεν ήταν και από τις καλύτερες, για να μην αναφερθούμε στην έλλειψη διακριτικότητας του Μουσολίνι στις δημόσιες ομιλίες του. Στην Αθήνα, ο Ιταλός πρεσβευτής Εμανουέλε Γκράτσι και ο στρατιωτικός του ακόλουθος συνταγματάρχης Λουίτζι Μοντίνι έστελναν στην πατρίδα τους μακροσκελή και επείγοντα τηλεγραφήματα αναφέροντας λεπτομερώς τα αποτελεσματικά μέτρα επιστράτευσης των Ελλήνων. Έλεγαν ότι οι έφεδροι μπορούσαν να κληθούν υπό τα όπλα κατά χιλιάδες. Για πολύ καιρό οι Έλληνες αμυντικοί σχεδιαστές είχαν διχογνωμία μεταξύ τους σχετικά με το εάν η Βουλγαρία ή η Ιταλία αποτελούσαν τη μεγαλύτερη απειλή. Έπειτα από τη βύθιση του Έλλη, όμως, όλες οι αμφιβολίες εξαφανίστηκαν. Η βαθμιαία συγκέντρωση ιταλικών δυνάμεων στην Αλβανία είχε παραμερίσει τις ανησυχίες σχετικά με τη Βουλγαρία.

Ένας προνοητικός αξιωματικός, που είχε προβλέψει ότι, σε περίπτωση που γινόταν επίθεση κατά της Ελλάδας, αυτή θα εκδηλωνόταν από την κατεύθυνση της Αλβανίας, ήταν ο υποστράτηγος Χαράλαμπος Κατσιμήτρος, διοικητής της 8ης Μεραρχίας που έδρευε στα Ιωάννινα, στα βορειοδυτικά. Από το 1938, οπότε ανέλαβε αυτά τα καθήκοντα, ο Κατσιμήτρος είχε αφιερώσει την ενεργητικότητά του, παρά τη χρόνια έλλειψη στρατιωτικών πιστώσεων, στην ενίσχυση των αμυντικών έργων στην Ήπειρο, τη βορειοδυτική γωνία της Ελλάδας που συνορεύει με την Αλβανία. Αγνοώντας τη μη έγκριση από τον προϊστάμενό του, στρατηγό Παπάγο, γέμισε την τραχιά ύπαιθρο με παγίδες για άρματα μάχης και ορύγματα όπου έκρυβε το πυροβολικό. Μερικές απ' αυτές τις προετοιμασίες τρόμαξαν τους σχολιαστές στη Ρώμη. Στις 18 Ιανουαρίου 1940 η ιταλική καθημερινή εφημερίδα *Corriere della Sera* είχε ρωτήσει σε ένα κύριο άρθρο της: «Πώς συμβαίνει να βρίσκουμε τους Έλ-

ληνες εφοδιασμένους για ορεινό πόλεμο και με οπλισμό και τακτικά σχέδια τόσο σαφώς επιθετικά;» Μέσα σε 10 μήνες, η 8η Μεραρχία είχε φτάσει στην πλήρη της σύνθεση 10 ταγμάτων (τρία από τα οποία στελεχώνονταν με εφεδρους που είχαν κληθεί υπό τα όπλα), μαζί με την 9η Μεραρχία που είχε έξι τάγματα πεζικού και την ελαττωμένης σύνθεσης 1η Μεραρχία που ετηρείτο σε εφεδρεία, συνοδευόμενη από πυροβολικό.

Υπήρχαν περισσότερες δυνάμεις που μπορούσαν να ακολουθήσουν αυτές τις τρεις μεραρχίες. Η Ελλάδα μπορούσε να παρατάξει πέντε σώματα στρατού, αποτελούμενα από 15 μεραρχίες πεζικού και μία μεραρχία ιππικού, 4 ταξιαρχίες πεζικού, 15 συντάγματα μεραρχιακού πυροβολικού και 5 συντάγματα πεδινού πυροβολικού, συν διάσπαρτες αντιαεροπορικές μονάδες. Ο κύριος όγκος του ελληνικού επανεξοπλισμού είχε ωφελήσει σε συντριπτικό βαθμό τον Στρατό, με το φτωχά εξοπλισμένο Ελληνικό Βασιλικό Ναυτικό (που διέθετε συνολικά μόνο 10 αντιτορπιλικά, 13 τορπιλοβόλα και 6 υποβρύχια, λίγα ναρκαλιευτικά και ένα παμπάλαιο θωρηκτό ως εφεδρεία) και την αδύναμη Ελληνική Βασιλική Αεροπορία (που μετά βίας διέθετε 130 αεροσκάφη πρώτης γραμμής) να έχουν αφεθεί να τα βγάλουν πέρα όπως μπορούσαν.²⁵

ΣΤΙΣ 28 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ ΤΟΥ 1940, ο Πρωθυπουργός Ιωάννης Μεταξάς είπε «ΟΧΙ» στο προκλητικό τελεσίγραφο του Μουσολίνι· έτσι, οι ιταλικές δυνάμεις εισέβαλαν στην Ελλάδα μέσω της Αλβανίας. Η επίθεση αυτή ήταν αποτέλεσμα της επιθυμίας του Μουσολίνι να πετύχει μια εύκολη νίκη ώστε να ανταγωνιστεί τον Χίτλερ, που κατέκτησε τάχιστα τη Γαλλία. Θεωρητικά ο ελληνικός στρατός δεν είχε τον κατάλληλο εξοπλισμό ούτε ήταν προετοιμασμένος για μια τέτοια σύγκρουση, όμως ο Μουσολίνι είχε υποτιμήσει την αποφασιστικότητα των φαντάρων που πολεμούσαν για την πατρίδα τους. Μέσα σε μερικές εβδομάδες η ιταλική στρατιά αναγκάστηκε να οπισθοχωρήσει, και οι Έλληνες μπήκαν στην Αλβανία.

Την ίδια κατάληξη είχε και η νέα ιταλική επίθεση τον Μάρτιο του 1941, με αποτέλεσμα να επέμβει ο Χίτλερ για να σώσει τον σύμμαχό του. Οι Γερμανοί εισέβαλαν στην Ελλάδα μέσω της Βουλγαρίας στις 6 Απριλίου. Οι Έλληνες, με τη βοήθεια των βρετανικών δυνάμεων, αντιστάθηκαν σε έδαφος, θάλασσα και αέρα, αλλά κατατροπώθηκαν από τον κατά πολύ ανώτερο γερμανικό στρατό. Παρά την ύστατη προσπάθεια των Αυστραλών και των Νεοζηλανδών στρατιωτών στο στενό των Θερμοπυλών, η Αθήνα έπεσε στις 27 Απριλίου και οι Βρετανοί απέσυραν 50.000 στρατιώτες από την Κρήτη.

Ο Τζον Καρ, μέσα από το εξαιρετικό αυτό χρονικό της άμυνας της Ελλάδας, χωρίς να υποτιμά τη βρετανική βοήθεια, βασίζεται σε ελληνικές πηγές και δίνει έμφαση στις μάχες μέχρι θυσίας των Ελλήνων και στη συμμετοχή τους στον αγώνα κατά του φασισμού.

Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ

www.psichogios.gr

ISBN 978-618-01-0760-9

ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ: 14423